

עומקא דפרשה

שבועות - בעניני ידיעת התורה

בס"ד ערב ש"ק פר' במדבר ה' סיון תשע"ב

- גדר איסור שכחת התורה
- בבלי וירושלמי
- סיני ועוקר הרים
- זכירה ע"י אהבת תורה
- מחשבה וסדר לידיעה
- גודל חיוב ידיעת התורה
- לימוד נ"ך לבנו
- מלחמתה של תורה

- נשמתא ואורייתא חד
- שער הציון
- מפי סופרים

- ידיעה אליבא דהלכתא
- ידיעת התורה בעיון
- ברכת התורה על הידיעה
- דביקות ע"י הידיעה
- תכלית החכמה
- ידיעת התורה שבכתב
- גדר מצות ת"ת וידיעתה
- גדר הלאו דפן תשכה
- זכירה ע"י הזרה
- ת"ת ומניעת שכחתה
- דברים המושכחים לקטן

בכה רבו שמעון וגעא, פתח ואמר "אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תפיד". אורייתא אורייתא נהירו דכל עלפון, כפה יפון ונחלון ופקורון ופבווען פתפשטו פנך לכל סטרון, פנך כלא, עלך קיימי עלאין ותתאין, נהירו עלאה פנך נפקא. אורייתא אורייתא פה איפא לגבך, אילת אהבים אנת ויעלת חן, עילא ותתא רחייפון דילך, פאן יזכי לינקא פנך כדואות, אורייתא אורייתא שעשועים דפארך, פאן יכיל לגלאה ולפיפר סטרון וגזוזן דילך. זיה"ק פר' שלח (קס"ו)

נוחם של חידושי תורה

הגאון רבי מרדכי אלטוסקי

השטיקל תורה שרציתי להגיד ראשון במאה ושמונים יום שלי, ועכשיו לא אוכל להגיד אותו. ולא רק לגדולי עולם אלא לכל ת"ח יתנו מאה ושמונים יום, ואז יציג בפני כל החכמים את החידושים החדשים שהגיעו עכשיו לעולם האמת, ויתענגו בהם כולם לנצח נצחים. וגם הקב"ה בכבודו ובעצמו יגיד פלוני בני אומר כך כמו שאמר אביתר בני כך הוא אומר, כמבואר בגמ' גיטין (ו' ע"ב).

ולאיך גיסא אם לא יהיה לאדם חידושי תורה באמתחתו, גם אם יודע כל הש"ס וש"ע ישר והפוך, מה יגיד במאה ושמונים ימים אלו, אם יקום ויגיד מתחילת מסכת ברכות, הרי רבינו הקדוש יקום ויגיד זה הרי אני כבר אמרתי במשנה לפני קרוב לאלפיים שנה, ורבי יאמר זה אני כבר אמרתי בגמרא, ורבי רב אשי יגיד הרי זה כבר אמרנו בגמרא, ואם יתחיל להגיד מתחילת ש"ע יקומו הבית יוסף והרמ"א ויאמרו זה כבר אמרנו כשאנחנו הגענו כאן, וכן הלאה. וישאלו אותו כל חכמי הדורות שבאו לשמוע חידושי, האם לא חדשת כלום כל ימך על אדמתך. ועל מצב כזה אנו מתפללים בכל יום שלא נבוש לעולם ועד, כי בושה תכסה פניו על שאין לו מתורת עצמו כלום (וכמובן שאנו מדברים רק על אחד שהיה ביכולתו לחדש), ואין בושה ההיא כבושת העולם הזה שעם הזמן פוחתת והולכת יען כי השכחה ממעטת מהרגשת הבושה, כי בעולם האמת אין שכחה ונשאר בושתו באותה עוצמה לעולם ועד.

עיין באור החיים הקדוש (ויקרא י"ג ל"ז) שהביא את המדרש (במדבר רבה י"ט ו') שרבי עקיבא היה דורש מה שלא ידע משה רבינו. והקשה ע"ז האור החיים הקדוש, שהרי במקום אחר (ויק"ר כ"ב א') אמרו שלא היה דבר שלא נמסר למשה בסיני. ותירץ שם האור החיים הקדוש, דכל הדינים נמסרו למשה בסיני ולא היה שום דין שלא ידע, אבל היכן רמזים כל הדברים שבתורה שבעל פה בתורה שבכתב, ואיך לומדים אותם דינים ב"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ומסברא, זה לא נמסר למשה בסיני וזהו עבודת הקודש של עמלי תורה בכל דור ודור.

ומדבריו למדנו דבר נורא, שתלמיד חכם יכול לחדש חידוש בתורה שאף אחד לא חידש לפניו ולא שמעתן אוזן מעולם, וכמו שאמרו חז"ל (באבות דרבי נתן פרק ו') שביום שנתמנה רבי אליעזר עמד ודרש בדברים שלא שמעתן אוזן מעולם [וכן מוכח מפרקי דרבי אליעזר (פרק ב') שרבי יוחנן בן זכאי אמר לרבי אליעזר שיכול לומר דברי תורה יותר ממה שקיבלו מסיני]. שההסבר של ת"ח ביסוד הקצות שהסביר ע"ז את דברי התוס' שבאו להסביר דברי הגמ' שמפרשת את המשנה וע"ז מתבאר הדין ששמע משה רבינו בסיני יכול להיות דבר שלא נתחדש מעולם עד שבא הוא וחידישו.

ובאמת זכורני שמו"ח הגאון רבי אבא ברמן זצוק"ל היה נוהג עם חידושי הרבים כמו העשירים והאספנים. האנשים האלו כשמגיע אורח לבייתם, הם מראים לאורח את כל אוצרותיהם, ויסבירו לו בטוב טעם היחודיות של ציור פלוני וספר נדיר אלמוני. ואף מו"ח זצוק"ל היה מגיש לפני האורחים את חידושי בתורה כאלו מראה להם את האבנים הטובות שיש לו. והלא הדברים ק"ו, כי זהב ואבנים טובות שיש לאדם באמת אינם שלו אלא הם בפקדון אצלו, וכמו שהמשיל הבית הלוי (פ' תרומה) שהוא דומה לזבוב שנמצא בצנצנת דבש שהוא מעופף ליד הדבש ולפעמים נוגס בו אבל הדבש באמת אינו שלו (והאדם קונה את הכסף להיות שלו רק כשעושה בו מצוה). וא"כ ק"ו לחידושי תורה של האדם שהם באמת שלו (כי לאחר העמל קרויה תורתו) ויהיו שלו לנצח נצחים, שהאדם ירגיש בהם כהעשיר באוצרותיו.

הגאון רבי נחום ברוך גינצבורג בספרו מקור ברוך (בראש מהדורא ב') מספר שפעם נכנס אצל האור שמח ומצאו מאוד שמח, שאלו רבי נחום ברוך למה הוא כל כך שמח, וסיפר לו האור שמח שזה עתה נתחדש לו חידוש נפלא לאמיתה של תורה (חידוש זה נמצא בספרו אור שמח ה' מעשר שני ונטע רבעי פרק זה' ה' ג' ובמילואים שם), ואח"כ כשנתנמנם קימעא ראה בחלומו והנה יושבים בפמליא של מעלה כל גדולי הדורות ומשוחחים ביניהם על המחסור ששורר בעולם באנשים שיכולים לחדש לאמיתה של תורה, והנה קם הרשב"א ואמר שבדווינסק יושב רב אחד (האור שמח) וכיון לאמת יותר ממני (כי הרשב"א דחה גירסא זאת ואמר שהיא משובשת, והאור שמח יישב אותה). יתכן שאברך חוזר הביתה בסוף הלימוד, ואשתו שואלת אותו איך הלך היום, והוא עונה לה שהכל בס"ד בסדר, אבל אותו היום הרי הוא חידש חידוש לאמיתה של תורה, ויתכן שגדולי עולם בשמים מצביעים עליו ואומרים שבס"ד יש עוד תלמידי חכמים על שמחדשים חידושים לאמיתה של תורה כאברך הזה, ורבתה השמחה בשמים על עוד חידוש תורה שנוצר, והאברך הזה לא שת לבו לזאת, ואינו פותח ברכידה על גודל האוצר שזכה בו באותו היום.

אנחנו מתקרבים לחג השבועות שרב יוסף אמר על האי יומא דאי לאו האי יומא כמה יוסף איכא בשוקא. והאדם שברכו ה' וזכה להבין בדברי תורה ויש לו היכולת לחדש בתורה דומה למי שיש לו מכרה של יהלומים בתוך ביתו ומתי שרוצה יכול לחפור בו למצוא אבני חפץ. אבל כמו שהאדם לא ישים אבנים טובות במטבח להתגולל עם הדברים העשויים ליפנות לאשפה, כמו כן מי שזוכה לחידושי תורה צריך ליהרר בהם ולא לתת להם להתגולל בלי שמירה לישכח במהרה. אלא יכתבם עלי מתברת מיוחדת לכך, עד שיזכה לחקוק אותם על הספר להגישם לפני מאן מלכי רבנן, וכשיגיע זמנו יזכה להגישם לפני בוראו וכל פמלייתו.

הגר"א באבן שלמה מביא שלכל ת"ח שבא לעולם הבא נותנים לו מאה ושמונים יום לדרוש בתורתו לפני כל הפמליא של מעלה, לפני חכמי הדורות שבאים לשמוע את חידושי תורתו, גדולי עולם התכוננו לזה ברצינות. מספרים שפעם אחת פגש הגדול ממינסק את מרן הגר"ח ואמר לו שטיקל תורה שלו, הגר"ח הקשה ע"ז קושיא חזקה, ואז התחיל הגדול ממינסק לבכות, הגר"ח נחרד ושאלו אם פגע בכבודו, וענה לו הגדול ממינסק לא, לא, אבל זהו

הרב י. קמאי

בשמות (כא,א), ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. וביארו חז"ל ש"גם אלה" מסניני. והאור החיים מפרש, שיש מצוות שכל יהודי צריך לדעתם, כגון שבת ומועד וכו', ויש מצוות שלא יגרע אף יחסר ידיעתם כל שיש בישראל גדולים שיראו בהם הוראה לישראל, כגון קידוש החודש וקרבתו, ובא הכתוב לומר ש"גם אלה", דהיינו מצוות עבד עברי, הוא מהמצוות "אשר תשים לפניהם", שצריכין ללמדם לכל ישראל. ע"כ. ומשמע שחלק בתורה שאינו נוגע למעשה אין צריך לדעת אותו.

וקשה, שהאזה"ח (במדבר כזה, ה) הביא דברי חז"ל (ב"ב קיט:). יודע היה משה שבנות צלפחד יורשות, אבל לא היה יודע אם נוטלות חלק בכורה, והקשה, שלפי"ז מת אהרן חסר ידיעת התורה בפרט דין זה (שהרי פרשת בנות צלפחד נאמרה בשנת הארבעים לאחר מיתת אהרן). ע"כ. והשתא מאחר שבחיי אהרן לא היה נפק"מ בדין ירושת בכורה בבנות, א"כ מאי איכפ"ל שאהרן היה חסר פרט דין זה.

וי"ל, דהכי קאמר, דהנה דרשו חז"ל: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - כשולחן הערוך ומוכן לסעודה", והיינו לימוד יסודי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ועל זה אמר שרם הלכות הנוגעות למעשה, צריך לדעת באופן יסודי עד שיכול להורות מזה ההלכה, אבל באמת גם הלכות שאינן נוגעות למעשה צריך לדעתן, ולכן לגבי ירושת בכורה בבנות, אם אהרן לא ידע מזה, א"כ קשה שחסר לו חלק מידיעת התורה לגמרי.

*

האם מצות ידיעת התורה היא בפעולה, או גם בתוצאה

קידושין ל. ושנתם לבניך שיהיו דברי תורה מחודדין בפניך וכו'. ומכאן לומדים מצוות ידיעת התורה.

ויש לחקור, האם מקיימים את המצוה רק בשעה שמשננים את הלימוד באופן שידעו אותו ברור, או שגם אחר כך, בכל רגע שבדברי התורה טמונים במוחו, הוא מקיים מצוה נוספת.

יתכן להוכיח ממנחות מג. ובשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו עומד ערום, אמר או לי שאעמוד ערום בלא מצוה, וכיון שזכר במילה שבבשרו נתיישבה דעתו. ע"כ. ומהר"ח אור זרוע (סימן יא) הוכיח מזה שבמילה אין המצוה רק בעשיה, אלא היא מצוה בכל עת, כתפילין המונחין בראשו וציצית בבגדו. ע"כ. ואם ידיעת התורה היא מצוה בכל רגע שבדברי התורה טמונים במוחו, הלא היה יכול ליישב דעתו גם במצוות ידיעת התורה.

עוד יש להוכיח, ממנחות צט: כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים. ואם מקיים מצוה בכל רגע שידוע וזוכר תלמודו, הול"ל ג"כ שמבטל עשה של ידיעת התורה.

*

זכירת התורה, היא זהירות בכבוד התורה

מנחות צט. מכאן לתלמיד חכם ששכח תלמודו מחמת אונסו, שאין נוהגין בו מנהג בזיון. ע"כ.

וקשה, למה ה"א שיבזהו, ולמה לא נקט כמו בברכות ח: "וזהזרה" בזקן שכח תלמודו לאונסו. ויתבאר, עפ"י"ש ביומא (לח:). כל המשכח דבר אחד מתלמודו .. אף מורידין אותו מגדולתו שנאמר, כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי. ע"כ. ומשמע ששכחת התורה הוא בזיון לתורה, כמו מי שלבש כתר, ואח"כ הורידו מעליו שמראה שאינו מחשיבו, ולכן מבזין אותו באותו דרך, שמורידין אותו מגדולתו.

והנה כתב השו"ע (יו"ד רמ"ג,ז), מי שהעידו עליו שביזה ת"ח, אפילו בדברים, בית דין היו מנדין אותו וכו'. (וברמב"ם ת"ח ויד: מנדין אותו ברבים). וא"כ יתכן שבכלל דין זה, מי ששוכח ד"ת לרצונו, שבזה הוא מבזה את התורה, ב"ד היו מנדין אותו או עכ"פ מבזין אותו, וקמ"ל שבזקן ששכח לאונסו אין נוהגין בו מנהג בזיון זה.

ועפ"י"ז מובן למה דווקא השוכח דבר מתלמודו עובר בלאו, והוא יותר חמור ממי שלא למד כל התורה, כי כששוכח הוא מבזה את התורה.

*

זכירת התורה ע"י שלומד בתמידות

אבות (ו,ב), אריב"ל, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת, אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף, שנאמר נזם זהה באף חזיר וכו'. ע"כ.

וקשה, דבתחילה משמע שהעלבון הוא מה שאינו עוסק בתורה, ואח"כ מביא הפסוק נזם זהה באף חזיר, דמשמע שהוא לומד, וכמו מי שלובש נזם. אלא שהוא מבזה את התורה שלומד, וכמו מי שמבזה נזם ע"י שמניחו באף חזיר. וי"ל דאכן איירי במי שלמד תורה, ואח"כ פרש מתלמודו (ואכן הגר"א פירש הפסוק בת"ח שפרש מתלמודו, לענין אחר). שזה גורם לשכחת התורה, וכדאיאתא בתנא דבי אליהו זוטא (פרשה טז): יכול אדם ללמוד בעשרה שנים ולשכחה בשתי שנים, כיצד אם יושב עשרה חדשים ואינו שונה אומר על טהור טמא ועל הטמא טהור וכו'. ע"כ.

והרי נתבאר לעיל, ששכחת התורה הוא בזיון לתורה, וא"כ מצד אחד הוא "אינו עוסק בתורה", ומצד שני הוא מבזה את התורה שכבר עסק בה, כיון שגורם לשכחתה, ולכן נקרא "נזם זהה באף חזיר".

יה"ר שזכרה כולנו להיות יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה.

הרב שמוחה הולנדר

איתא בנדרים ח. אמר רב גידל אמר רב האומר אשכים ואשנה פרק זה ואשנה מסכתא זו נדר גדול נדר לאלוקי ישראל והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא וכו' הא קמ"ל דכיון דאי בעי פוטר נפשיה בכל"ש שחרית וערבית משום הכי חייל השבועה עליה. והק' הר"ן והרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כוחו ואמרין פ"ק דקידושין ת"ר ושנתם שיהו ד"ת מחודדין בפניך וכו' וק"ש שחרית וערבית לא סגי ליה בהכי ומת' הר"ן דמכאן ראיא דכיון שיהא מחודדין בפניך רק מדרשא אתיא ולא הוי מפורש בקרא בהדיא חל עליו שבועה, אבל הריטב"א ומת' דלאו דווקא נקט ק"ש אלא דשבועת והגית בו יומם ולילה היינו שיתעסק בתורה בכל מקום שירצה ואינו מושבע על פרק זה או במסכתא זו ולכן חיילא.

ומבאר בחי' ר' ראובן בסי' י' שבצעם לא חולקין ורק דיש שתי מצוות בהל' תלמוד תורה, א. והגית בה יומם ולילה שזה דין על הגברא ללמוד כל הזמן. ב. ושנתנם לבניך שהיא מצות ידיעת התורה דיש חיוב לדעת כל התורה, והריטב"א דובר רק מצד מצות והגית בו ובה באמת יכולים ללמוד כל החיים רק פרק א' ונ"מ דלא הוי מושבע ועומד על הפרק שרוצה ללמוד עכשיו, משא"כ הר"ן דובר על הפסוק של ושנתם לבניך ובה כתוב שמחוייב לדעת כל פרק ופרק [ורק דכשלומד פרק א' הוא אנוס על שאר הפרקים] ונמ' דכל מה שילמד עכשיו הוא כבר מושבע ועומד עליה.

וכבר מפורסם היסוד הזה דיש שני ענינים במצות ת"ת בשם ר' ישראל סלנטר וכמובא באור ישראל סי' כ"ז ואפי' הוסיף שם דאם היה רק המצוה של והגית היו צריכים לשבת וללמוד כל היום אבל היות שיש גם מצות ושנתנם דצריכים לדעת כה"ת על ברוי התירו הרבה דברים כדי להגיע למטרה של ידיעת התורה, כגון לבטל זמן לילך מעיר לעיר לחפש רב כדי לבקש תורה מפייה ולקבל ממנו דרכי הלימוד, וביותר שהתירו לומר לתלמידים דבר שאינו לפי האמת כדי לחדד את התלמידים שיתנו לב להשיב וכדי שיתחכמו יותר.

וזה מה שזעק מרן ראש הישיבה הגר"מ שך בא' מהדרשות המפורסמות בישיבה דמי שיכול ללמוד גמ' עם תוס' ולומד בלי תוס' או מי שיכול לעמוד בסוגיא עם רמב"ן ורשב"א ויש ביכולתו ליישב את דברי הראשונים ואינו עושה כך, הוא מבטל מצות עשה של ושנתנם, שהתורה אינה כמו מחשב שעורך חישוב ויוצא פסק לפי ריבוי המספרים של ספרים אלא שצריכים לעמוד בה דמי שנמנע מלהקשות ולתרוץ מבטל מצות ושנתנם. וכך רואים בכל המכתבים של מרן הר"י זצ"ל שכשהוא מדבר על להספיק יותר הוא תמיד מכניס דכומבן שצריכים ללמוד על הראשונים המפורסמים כמו הרשב"א והר"ן וגדולי אחרונים כרעק"א והפנ"י, וכתב כמה פעמים שאינו רואה שום תועלת מבקיאות בלי שום עיון, ואמר לתלמידיו שאע"פ שהוא תובע מהם ללמוד יותר מהר מ"מ זה ברור שבסוף כל זמן צריך שיהא להם לכה"פ ב' או ג' סוגיות שירדו לעומק עד הסוף.

וכך אמר לי מרן הגרמ"י לפקוביץ' דמה שיש המצטטים מהגמ' שבת ס"ג. דליגמרי והדר ליסברי דמשמע דצריכים ללמוד קודם בקיאות בלי הבנה ורק אח"כ עם הבנה, הרי ברש"י שם מבואר לא כך דכ' בד"ה דליגמרי איניש לגרוס שמעתתה מרביה ואע"ג דלא ידע לכולהו טעמי, ומדוק דהרבותא כ' דלא ידע לכולהו טעמי והיינו דבדו"א צריכים העמקה והבנה גם כשלומדים בקיאות ורק דא"צ לחפש בכל המפרשים בשביל עוד ועוד מהלכים בכל סוגיא. ובעצם כ"כ להדיא המאירי בהוריות י"ג. בשאלה אי סיני עדיף או עוקר הרים דכ' שם דאפי' אם תלמודו סדורה לו אבל חסר לו בדמיון לדמות מלתא למלתא ולהבין דבר מתוך דבר אז אפי' סיני לא נקרא. וזכרנו איך שמרן הגר"ש אלישיב ביקש מא' הדרשנים בסיום הדף יומי באמריקה לפני כשבע שנים שידגיש שמי שלא מצליח להבין טוב כל הדף שילמד רק עמוד ליום. ויותר כ' הגר"מ פיינשטיין (באג"מ החדש סי' י"ד) דכל המושג של קדושת ביהמ"ד בגלל שלומדים שם הוא רק כשלומדים סוגיות בעומק אבל אם לומדים שלא בעומק אין לו קדושת בית המדרש.

ולא רק זה אלא גם לשבת ולחשוב הרבה זמן כדי להבין סברא הוא חלק ממצות ושנתנם וכמו שהעיד ע"ע מרן הרב מבריסק שהוא מסוגל להתרכז על ענין א' בלי להסתכל בספר לעשר שעות, וכמו שידוע על ת"ח א' שהציעו לבתו שידוך עם מרן הגרמ"ש שפירא והת"ח שאל את החזו"א דהרי ר' משה שמואל יכול לשבת כחמש שעות על סימן א' בחי' רבנו חיים הלוי, וענה לו החזו"א שדווקא בחור כזה צריכים לקחת לחתן דבחור כזה מבין מהי עמלות בתורה, וכמו שבאמת העיד על תלמידי החזו"א כגון הגר"א נדל והגר"ד פרנקל שהיו יושבים שעות כדי להבין ענין א' של ר' חיים. וזה ההסבר במה שהתבטא פעם ר' חיים בעצמו על מתמיד א' בבריסק שהיה חסר לו בהבנה, דההוא כזה מתמיד גדול שאין לו זמן ללמוד.

ולמעשה לאחרונה מרן רה"י הגר"ש אורבאך דורש הרבה על הנושא הזה וכמו שאמר פה בקרית ספר כשדרש לפני פסח למאות אברכים, דצריכים ליהרר לא להיות מושפעים מאלו שמנסים בתמימותם [כלשונן] להניס האווירה של"צ להתאמץ מדי להתעמק בסברות ואפי' מזלזלים קצת באלו שמבזבזים זמן [לשיטתם] במה שנק' הישיבישע רייד והדגיש שמי שזכה לשמוע הקולות וברקים בהר סיני יודע שצריכים להמשיך המסורה של גדולי הראשי ישיבות לא ללוותר על כל קוצו של יו"ד של התורה ולעמוד עד הסוף בכל סברא.

א. בשו"ע או"ח מ"ז י"ד נשים מברכות ברכה"ת; ובב"י שם כ' וכתב עוד האגור בשם מהר"י מולין דנשים מברכות ברכה"ת אע"פ שאינן חייבות וכו', וזהו בתורה שבע"פ אבל לא תורה שבכתב וכו', וכ"ש לדברי סמ"ג שכי' שהנשים חייבות ללמוד הדמיון שייכין להן, ובביאור הגר"א כ' עיני מג"א בשם אגור ודבריהם דחויין מכמה פנים וקרא צווח ולמדתם את בניכם ולא בנותיכם ובדברי תאמר וצונו ונתן לנו עי"ש, וצ"ע. ובמנ"ח (ת"ל) כ' ומבואר שם בשו"ע דנשים חייבות לברך וכו', ומ"מ ד"ז צ"ע כיון דאינם חייבים במצות לימוד התורה למה חייבים, אע"פ שצריכים ללמוד הדינים ע"ש, מ"מ לא בתורת מצות לימוד התורה חייבים רק שידעו הדינים שלהם, עי"ש.

והנה ידוע יסוד האחרונים [חת"ס נדרים פ"א. שו"ע הרב ת"ת פ"ג בקו"א, ביה"ל בהק' ועו"א] שיש בת"ת ב' עניינים, הא' ללמוד בשביל **ידיעת וקיום התורה**, שהלימוד הזה הוא רק הכשר מצוה לידיעת וקיום התורה, והב' שיש מצוה **בעצם הלימוד תורה**, והעולה מהנ"ל שיש ג' דעות על מה נתקנה ברה"ת, דמדברי האגור הנ"ל מוכח שחייבים ברכה אף על תורה שחייבים ללמוד בתורת הכשר מצוה לידיעת וקיום התורה, והמנ"ח והגר"א שהק' על האגור ס"ל שאין מברכים ברה"ת אלא רק על לימוד שיש בעצמותו מצות ת"ת, וכ"כ להדיא בחת"ס, והגר"ח יסד שיש חיוב ברה"ת על כל ת"ת אף כשאין מצוה כלל ללמוד וכמובא בחי' מרן הגר"ז הל' ברכות.

ב. בשו"ע או"ח מ"ז י"א שאם הפסיק בין ברכה"ת ללימודו אין בכך כלום, והנכון שלא להפסיק ביניהם וכן נהגו לומר פרשת ברכת הכהנים סמוך לברה"ת, ובב"י שם הביא את שיטת הר"י בברכות י"א: דס"ל שאי"ל ללמוד מיד אחר ברה"ת ול"ה הפסק אפי' אם ילמד רק בסוף היום, והק' הב"י מדוע ל"ה הפסק וכ' וז"ל ועו"ל דאכילה ועשיית המצות, כיון שאם רצה שלא לעשותו עד אחר שעה הרשות בידו, כשמפסיק בין ברכה לאכילה או לעשיית המצוה, נראה שאותה ברכה אינה חוזרת על אותה אכילה או אותה עשייה, אבל ת"ת שחייב לעסוק בה תמיד, כשמפסיק בין ברכה ללימוד לא היה הפסק מאחר שבאותו זמן שהפסיק הי' מחוייב ללמוד, עי"ש.

והנה נפסק להלכה כר' ישמעאל בברכות ל"ה: דהא דכתוב בקרא 'ואספת דגנך' ללמד שתנהג בהן מנהג דרך ארץ, ובשו"ע או"ח קנ"ו א' - 'אח"כ ילך לעסקיו דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, והביאור בדברי הב"י שאף שמוותר ללכת לעסקיו מ"מ החיוב ת"ת קאי עליו ורק שהוא נדחה מפני 'ואספת דגנך', אך סיבת החיוב קאי עליו כל היום, ולכן אף אם הפסיק בין הברכה לת"ת ל"ה הפסק, כיון שברה"ת נתקנו על **מצות ת"ת**, והוא מצוה ללמוד כל היום וכנ"ל. אך אי נימא כהגר"ח שברה"ת הוי על **עצם הת"ת** ולא על **מצות ת"ת**, צ"ע מה הסבא שכיין שיש סיבת חיוב ת"ת כל היום ל"ה הפסק, והרי במציאות אינו חייב ללמוד כשהלך לעסקיו, וצ"ע.

וביותר קשה דהנה ידוע יסוד האחרונים [קו"ש ח"ב י"ט, קה"י שבת י"א] שביארו את הדין שת"ת נדחה מפני מצוה שא"א לקיימה ע"י אחרים, ואין את הפטור של העוסק במצוה, כיון שבכל המצוות גם כשאנוסים מלקיימם, מ"מ המצוה קיימת ורק שלא יהי' עונש ע"ז, משא"כ בת"ת שהחיוב הוא בשעה שהוא פנוי ובטל מעשיית צרכיו, אבל בשעה שצריך לעשות מלאכתו, **אינו מחוייב כלל בת"ת**, וא"כ גם כשנצרך לעשות מצוה אחרת זה לא גרע משעה שעוסק במלאכתו, שאז אין עליו חיוב ת"ת, ולכן אין בת"ת פטור של עוסק במצוה, עי"ש [וכע"ז באו"ש ריש הל' ת"ת, ובברכ"ש קידושין כ"ז ד']. וא"כ צ"ע טובא בביאור הב"י שכיין שחייבים ללמוד כל היום, לכן גם כשהפסיק בין ברה"ת לת"ת ל"ה הפסק, והלא בשעה שעוסק במלאכתו אין עליו כלל חיוב ת"ת, ומדוע ל"ה הפסק.

והנראה לומר דהנה הבאנו לעיל דיש ב' ענינים בת"ת, א' לימוד התורה, ב' ידיעת התורה, וז"ל שמצות ידיעת התורה היא גם בשעה שעוסק במלאכתו, וא"כ מה שאינו לומד בתורת הכשר מצוה לידיעת התורה, בשעה שעוסק במלאכתו, הוי רק דחיה משום ואספת דגנך, אך א"א לומר שהוי פטור, כיון שהוא מצוה תמיד בידעת התורה, וא"כ ע"כ מוכח שכוונת הב"י בדבריו שיש חיוב תמידי של ת"ת, כוונתו לחיוב ת"ת בתורת הכשר לידיעת התורה שהוא חיוב תמידי, ואין כוונתו למצות לימוד התורה, דמהחיוב הזה הוא פטור כשעוסק במלאכתו.

וא"כ יקשה על הגר"א ועל המנ"ח, שס"ל שחיוב ברה"ת על הת"ת של נשים, לא יכול להיות משום מה שמצוים ללמוד כדי לדעת, כי ברה"ת הוי רק על מצות ת"ת בעצמה וכנ"ל, דמשטיית הר"י [וכ"ז רבינו יונה, המרדכי, והרא"ש] שהב"י הביא, מוכח [לפי ביאורו של הב"י] דאף על הת"ת שלומדים בשביל לדעת חייבים ברה"ת, ולכן אף שכשעוסק בלימודו החיוב נדחה אך מ"מ סיבת החיוב קיימת, ולכן ל"ה הפסק, דא"כ איך זה מועיל שלא יהי' הפסק וכנ"ל, ויהי' מאן הוכחה לשיטת האגור הנ"ל.

אך יש לדחות דהנה בחיוב ידיעת התורה יש ב' ענינים, א' ידיעת התורה כדי שידעו לקיים את המצוות ובזה גם נשים מחוייבות, ב' עצם ידיעת התורה, שמחוייבים לדעת גם את מה שלא נפסק להלכה, ובזה נשים פטורות. וא"כ יתכן שכל מה שמברכים ברה"ת על ידיעת התורה, זה רק על המצוה של עצם ידיעת התורה, אך על הידיעה בשביל קיום המצוות אין חיוב ברה"ת ולכן הקשו שלנשים שמצות ידיעת התורה שלהם כדי שידעו לקיים דיניהם, מדוע חייבים בברה"ת, ואכמ"ל. אך לכאז לפי יסודו של הגר"ח עדיין יק' איך מועיל הא דיש סיבת חיוב של ת"ת בתורת הכשר לידיעת התורה, למנוע הפסק בין ברכה"ת לת"ת וכנ"ל, וצ"ע.

הגר"ס באור ישראל סי' כ"ז העלה דמצוות ת"ת נחלקת לב' ענינים. האחד היא מצות והגית בה, ובזה כל מה שאדם לומד הוא מקיים מצוה זו, הן מקרא או מ גמ' וכו' שכולן ניתנו מסיני. ואפי' שלא יוכל לפסוק דין מתוך לימודו בכ"ז יוצא יד מצות לימוד התורה. והגדר השני הוא מצוות ידיעת התורה, כמ"ש בקידושין (ל): 'ושנתנם' - שיהו ד"ת ועוקר הדברים, שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם אלא אמור לו מיד, ופירש"י: יהו מחודדין בפיק - חזור עליהם ובדוק בעומקן, שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם כו'.

וביאר שם הגר"ס שאף מצוות ידיעת התורה כוללת שני פרטים. האחד, הידיעה, לקנות הבקיות בכל חלקי התורה, שיהא תלמודו שגור בידו. והשני, לקנות את יכולת הלימוד, כלומר להתחכם בתורה, לחדד השכל, לשנון ולהישיר, שיוכל לישא וליתן במלחמתה של תורה ולעקור הרים בפלפול. ושתי אלה כינו חז"ל בשם "סיני ועוקר הרים". וכל זה נכלל גם בפסוק שהובא שם, 'כתבם על לוח ליבך' - זהו על יסוד הבקיות. 'חיציק שונוים' - זהו כנגד הפלפול והחריפות.

ומבואר לפ"ד, שמצות ידיעת התורה היא דוקא בדרך של קנין הד"ת בנפשו, וכמ"ש הן בבקיות צריך שיהיה בבחינת 'קשרם על לוח ליבך', והן בעינין שצריך לחזור עליהם ולדעת עומק טעמיהן, שאם ישאלוהו לא יגמגם, שכל לימודו יהיה תפוס בידו וטבועים בנפשו עד כדי ידיעה ברורה 'כאחותך שהיא אסורה לך'.

ומדגיש את הדרך לקיום המצוה: "והנה ליסוד ידיעת התורה הוא דוקא לימוד הגמ' והפוסקים ואינו יוצא בלימוד אחר... תכלית המצוה של ידיעת התורה היא, לידע דיני התורה ומשפטיה על בורין, שיהיה לו הלכה ברורה בכל מקום, איך לשמור ולקיים את כל התורה והמצוה וכו'". ובפשוט אין הכוונה שאינו מקיים מצוות ושנתנם עד שיועד כל חלקי תורה, אלא אף בכל סוגיה שיגע בה והבינה לתכליתה ויכול להורות בה, מקיים בה מצוה זו, שהרי בסוגיה זו אם ישאלו אדם - יאמר לו מיד.

אכן נראה שטמון בזה עומק נוסף: ידיעת התורה באופן זה שאחר כל העמל והיגיעה נשאר לאדם תמצית הלכה ברורה - כמונה בקופסא, זו פסגת דרגת הלימוד בבחינת דביקות האדם הלומד עם נותן התורה, ולדביקות זו בא דוקא ע"י חלק ידיעת התורה. שהתורה מתאחדת עם הלומד, וכמ"ש בקידושין (לב): ע"כ 'ובתורתו יהגלה' שאחר שלמדה נעשית תורתו דיליה, והיינו שהתורה מתאחדת עם העמל בה.

דהנה אחז"ל בגיטין (ס): 'לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על התושבע"פ'. וענין הברית ביאר הגר"א בפירושו לס"י, וז"ל: "אומר לך מהו ענין הברית, והוא אדם שיש לו אוהב כנפשו ורוצה שלא יפרוש ממנו, אבל א"א להיות אצלו, ונתן לו דבר שכל מגמתו ותשוקתו אליו, והן **נקשרין ע"י הדבר ההוא**, ואע"פ שנוטל ממנו את הדבר, מ"מ כל מחשבתו שם הוא. ולשון ברית הוא הבטחה שע"י הדבר ההוא ודאי לא יפרד ממנו. וזהו ענין כריתת שכרות ממנו דבר הדבוק לו ונותן לו וכו', וכן היא התורה והמילה הן דברים אמצעים בין הבורא ית' ובין ישראל, וכל זה לפי שאין יכולת להשיגו בעצמו ית', וכו'.

וא"כ גילו לנו כאן חז"ל את סוד ההתקשרות וההתדבקות בקב"ה, שהוא ע"י ברית התורה, והיינו בעמל התורה שבע"פ. בכל הבנה הכי קטנה שאדם מתייגע להבין, בזה הוא נדבק ממש בקב"ה!

דהנה אחז"ל בברכות (יא): על ברכת 'נותן התורה', "אמר רב המנונא - זו מעולה שבברכות". מבואר שישנה מעלה מיוחדת בברכה זו, והגר"א בביאורו שם כתב על תיבות 'נותן התורה' שאומרים 'התורה' בה"א 'הוא כנגד תושבע"פ וכו' ע"ש". ומבואר שאותה ברכה שהיא המעולה שבברכות היא כנגד תושבע"פ. אכן לפ"ד הגר"א הנ"ל בענין הברית מבואר שהיא מעולה שבברכות כיון שדוקא ע"י תושבע"פ זוכים לדביקות עצומה בקב"ה וע"ז גופא אנו מודים בברכת אשר נתן לנו.

וכך הביא בסידור הגר"א בפ"י אמרי שפר, שברכה זו היא כנגד ידיעת התורה שע"י"ז אנו דבקים בקב"ה, וז"ל 'כי ב' ענינים יש בתורה: העסק בה, והידיעה היוצא ממנה אחר העסק. והם תורה ומצוה של תורה, כי תורה גופה היא אחד מתר"ג מצוות, והיינו כי העסק בה הידיעה המצוה. והידיעה **לידע את התורה מצוותיה ודרכיה הוא עיקר התורה, שע"י"ז אנו דבקים בו ית' ומזדכך נפשינו ורוחינו**. והם ב' ברכות - לעסוק בד"ת הוא העסק שהוא המצוה כנ"ל וכו' וזהו אשר קידשנו במצוותיו. **ואשר בחר בנו כו' ונתן לנו את תורתו** - הוא עיקר התורה שהוא הידיעה שממנה באה הדביקות בו ית' וכו' שלפי הנהגתו ככה מורה לנו להתנהג בפיקודיו ולהדבק בדרכיו..."

והראוני שכע"י"ז כתב בספר הלשם (הק' ושערים, ש"א פ"ז) וז"ל: "...וע"ז הוא גדול החיוב בעסק התורה שאנו מחוייבים בו... וכשמשכיל וידוע וידע דבר מהתורה, הרי הוא דבוק ומתאחד ברצונו ית' ש ממש, כי נעשה אותו הידיעה ככל בו, שהוא חלק מכוחות נפשו שבו, והרי מתאחד עם רצונו ית' ש ממש, **וכשזוכה לידיעת כל התורה שהוא רמ"ח ושס"ה כבנין מציאות כל האדם, ומתקיים עושה אותם גם בגופו ממש, הרי נעשה כולו בגופו ובנפשו דבוק ומתאחד ברצונו**, ולכן נא' 'ואתם הדבקים' וגו'... לכן הדבוק ברצונו הוא דבוק בו גופא"ו.

כל סוד הדביקות בקב"ה היא ע"י הבנת התורה, כשאנו מבינים אותה אנו יודעים את רצונו ובזה אנו דבוקים בו. א"כ ההבנה שנותנת לנו התושבע"פ בתושב"כ היא המדבקת אותנו לתורה, וע"כ כרת הקב"ה עליה 'ברית', שע"י"ז אנו דבוקים בו דביקות בתורה זהו דביקות בקב"ה, כמ"ש (זוהר, אחרי עג.) דקוב"ה ואורייתא וישראל מתקשרין דא בדא.

הרב דוד ברודרמן

במדרש נחומא (כי תשא, טז) אמר רבי לוי אמר רשב"ל מה הכלה הזו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין, כך ת"ח צריך להיות פקח וזריז בכ"ד ספרים. והנה בפשוטו היה נראה שהוא דבר צדדי שצריך לדעת את כל הכ"ד ספרים אבל אי"ז נוגע לעיקר הלימוד דהיינו תורה שבע"פ, אלא שהוא מעלה נוספת על ידיעת התושבע"פ.

אמנם בדברי רבותינו מבואר לא כן, אלא שידיעת הכ"ד ספרים הוא תנאי לידיעת כל התורה שבע"פ, וכמ"ש בסו"ס דרך חכמה להרמח"ל הנה מה שצריך **כל הרוצה להיות חכם בישראל לדעת תחלה - הוא ארבעה ושנים הספרים עם ביאוריהם הראשיים.** ובהקדמת בני הגר"א לשו"ע "בראשונה הזהיר לעבוד עבודתו יתברך, להיות בקי בראשונה כל כ"ד ספרים".

ובאמת הדברים מבוארים בגמ' סוטה מד. "הכן בחוץ מלאכתך - זה **מקרא** (והיינו לרוב הפוסקים כל התנ"ך, וכדלהלן), 'ועתדה בשדה לך' - זה משנה, 'אחר ובנית ביתך' - זה גמרא", כלומר שאחר שהכנת מלאכתך בחוץ ובשדה שזה מקרא ומשנה - אז תבנה ביתך שזה הגמרא. ובמסכת סופרים (פט"ו ה"ט) אשרי אדם שישים עמלו בהש"ס, ולא יהיה דולג במקרא ובמשנה ויבא להש"ס, אלא על מנת **שילמד מקרא ומשנה ויבא להש"ס** וכו'. ומבואר שהוא תנאי הכרחי לידיעת הש"ס, ללמוד קודם מקרא ומשנה ורק אח"כ יבא להש"ס. [וכן ביאר בעל התו"ט בהקדמתו לספר מעדני יו"ט על הרא"ש].

והנה איתא בקידושין ל. עד היכן חייב ללמד את בנו תורה, אמר רב יהודה אמר שמואל .. מקרא, ופירש"י תורה ולא נביאים וכתובים. אמנם הב"ח (יו"ד סי' רמה ס"ה) הוכיח מדברי כל הפוסקים **שחייב ללמדו את כל הכ"ד ספרים.** וכ"כ בביאור הגר"א (שם סק"ד).

ומבואר שם בהמשך הסוגיא שמעיקר הדין אינו חייב ללמד את בנו משנה ותלמוד אלא מקרא בלבד, [וכ' השו"ע שכ"ז למי שדחיקא ליה שעתא], ומבואר שבאמת **חיוב לימוד המקרא קודם לחיוב ללמד את בנו תושבע"פ, ואם אינו יכול לקיים שניהם, קודם החיוב של לימוד המקרא,** והיינו כש"נ ששרש הלימוד של התושבע"פ הוא ע"י ידיעת המקרא, וע"כ קודם החיוב ללמד בנו מקרא כדי שיועיל לו אח"כ ללימוד התושבע"פ. ובוודאי כוונת הגמ' שילמדו באופן שיזכור את המקרא בגדלותו (וכמבואר בלשון הרמח"ל והגר"א הנ"ל), שאל"כ הרי לא יועיל לו לימוד זה בגדלותו, וא"כ יותר טוב שילמדו תושבע"פ. ומלבד זה, כמה הפליגו חז"ל בחיוב לזכור תלמודו, עיין אבות ג, ח ומנחות צט: כל השוכח דבר אחד מתלמודו שלא מחמת אונסו, עובר בג' לאוין, וכאילו מתחייב בנפשו, ובקידושין ל. שיהיו ד"ת מחודדין בפ"ק וכו'. ובאגרת הגר"א, שהדריך בה את אשתו על לימוד בניו, וז"ל, **ושילמדו מקודם כל החומש, שיהיו רגילים כמעט בעל פה.** (וזוהו ע"י לימוד בהבנה נכונה שיבין הבן נעצמו את פירוש דברי המקרא ולא שידע לחזור על הפירוש שלימדו אותו על המקרא, וכן חזרה מרובה באופן המתאים ואכמ"ל).

והנה מלבד מה שהוא חיוב מדינא דגמרא ואי"צ טעמים למה ראוי לעשות כן, מלבד זה הרי חז"ל מעידים שהוא האופן הנכון שיהיה הבן ת"ח בגדלותו וידע כראוי את התושבע"פ, וא"כ גם מטעם זה בודאי נכון לעשות כדברי חז"ל, והאומר שמי שלמד את בנו באופן הזה גורם לו חסרון הבנה בגדלותו הרי הוא חולק על דברי חז"ל.

והנה אף שבוודאי דברי חז"ל אינם צריכים ראיה, מ"מ נביא קצת מדברי האחרונים בגודל חשיבות הענין. וז"ל המהר"ל בספר דרך החיים (סוף פ"ו), "והאדם אשר הוא חכם, כאשר יעלה על דעתו מנהגינו, ראוי שישתומם על זה - איך הפליא ה' מכותינו ואבדה חכמת חכמינו, כי היינו לאחור ולא לפנינו, **כי הראשונים התנאים והאמוראים והגאונים וכל האחרונים, התחילו בסדר המסודר, ללמוד תחילה מקרא, ואח"כ משנה, ואח"כ תלמוד,** ובדור הזה מתחילין בתלמוד וכו', עכשיו לא נשאר לא תלמוד ולא שום דין ולא שום הוראה, רק ע"י חיפוש". והאריך בזה המהר"ל אריכות רבה בעוד מקומות ואכ"מ. ובדברי היעב"ץ (בראש ספר מגדל עז) ואיך יעלה על הדעת להכנס לחדרי פנימיות התורה שמתגלים בתורה שבעל פה, אם לא נמסרו לו מפתחות החיצוניות, **שהן פשטי המקראות, שבהכרח צריך להקדימם,** וכמו שסדרו חז"ל בסוף פ"ה דאבות, וכבר צווחו עלה הרב החסיד השל"ה ובניו החסידים ז"ל והב"ח. וכן האריכו בזה התו"ט, השל"ה ובנו רבי שעפטיל, בעל כלי יקר, ועוד אחרונים אשר אין כאן המקום למנותם כרוכלא ולצטט דבריהם הבורחים בשלהבת אש קודש.

וכ' בספר תולדות אדם (להגאון רבי יחזקאל פייוויל מגיד ומו"צ וילנא, מרואי פני הגר"א) פ"ג "הנה מי שלבו לב אדם, יודע כי החולק על דברי הקדושים האל הוא מתקומם ביד רמה נגד האמת, ונגד שיקול הדעת הישר הנטוע בלב כל אדם, כי אין ספק אילו היו נערי בני ישראל **בקיאים מתחילת לימודן בתורה שבכתב, היה נקל להם מאד להבין אחר זה עניני המשנה והתלמוד,**" וכו', ע"ש.

הרב זיו שצ'לקה

על השאלה מה גדול יותר תלמוד או מעשה ידועים דברי הגמ' בקידושין (מ:) נענו כולם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה, אולם כמדו' שאין הדבר פשוט כ"כ וכמו שיתבאר בעז"ה:

בגמ' ב"ק (יז) איתא שלחזקיה המלך עשו כבוד במותו בכך שעל מטתו הניחו ס"ת ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה ומקשה הגמ' שלכל אחד עושים כן ומתפרץ ר"י שלכולם אומרים קיים זה ולחזקיה אמרו לימד זה מה שכתוב בזה (ומשמע שלימוד גדול ממעשה) ומקשה הגמ' שבגמ' בקידושין (הנ"ל) מבואר שגדול תלמוד **שמביא** לידי מעשה (ומבואר שהמעשה גדול מהתלמוד כיון שהוא התכלית) ומתרצת הגמ' ל"ק הא למיגמר הא לאגמורי ופירש רש"י **לעצמו מעשה עדיף אבל לאגמורי לאחרני עדיף ממעשה** עכ"ל ומבואר כאן שמעשה גדול יותר מלימוד לעצמו ולכאורה זו סתירה לגמ' בקידושין שנמנו ואמרו שתלמוד גדול ממעשה.

ובישוב קושיא זו כתבו התוס' בקידושין (מ:) ד"ה תלמוד והשיטה (ב"ק בשם ר' ישעיה) בביאור שיטת רש"י שהגמ' בקידושין מדברת באדם צעיר שטרם למד ולכן אומרים לו לימוד תחילה שאין עם הארץ חסיד ואילו הגמ' בב"ק מדברת על אדם שלמד כבר וידע עניני המצוות ובשבילו עדיף לעסוק במעשה ולא בלימוד. ויש להבהיר שכל הנידון הוא רק לגבי מצוה שאינה עוברת אבל מצוה שעוברת או מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים בזו כו"ע מודים שמפסיק הלימוד ומקיים המצוה. ונראה להרחיב ולבאר שיטה זו ובתחילה כמה ראיות ליסודם:

א. בגמ' בסוטה (מד) איתא הכן בחוץ מלאכתך זה מקרא ועתדה בשדה לך זו משנה אחר ובנית ביתך זו גמ' ד"א הכן בחוץ מלאכתך זה מקרא ומשנה ועתדה בשדה לך זה גמ' אחר ובנית ביתך אלו מעשים טובים ובאר המהרש"א שהגמ' הולכת מהטפל לעיקר והתלמוד הוא הכנה למעש"ט שהם העיקר (ע"ש)

ב. בגמ' בשבת (י) מסופר על רב אמי ורב אסי שישבו ולמדו וכל שעה היו מפסיקים מהלימוד והיו מכריזים שמי שיש לו דין יכול לבוא ולדון וכתבו התוס' (ד"ה אי) שמשמע שדין עדיף מתלמוד ואע"פ שאפשר לדחות שזהו דוקא בדין (שע"י דין אמת משרה שכינה בישראל כדאיתא בסנהדרין ז) אולם לפמשנ"ת אין צורך בכך ולאנשים גדולים כרב אמי ורב אסי מעשה עדיף מלימוד ולכן הפסיקו מלימודם.

ג. שנינו באבות (א-יז) ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה וכתב הרע"ב אין עיקר קיבול השכר אלא בשביל המעשה עכ"ל וכן כתב שם הגר"א.

ד. איתא במסכת שמחות (פרק יא) אין מבטלין ת"ת מפני המת והכלה אבא שאול אומר המעשה קודם לת"ת כך היה ר' יהודה עושה בשעה שהיה רואה את המת ואת הכלה שנקלסין ובאין היה נותן עיניו בתלמידים ואומר המעשה קודם ללימוד ע"כ ולכאורה הדברים סותרים לגמ' בקידושין שתלמוד גדול ממעשה וכבר הקשה כן ערוה"ש (אבן העזר סה-ד) ונשאר בצ"ע ולדברינו מיושב היטב שלגבי ר' יהודה ותלמידיו מעשה עדיף כיוון שהם כבר יודעים עניני המצוות.

ה. בגמ' שבת (קכז) איתא גדולה הכנסת אורחים יותר מהשכמת בית המדרש והקשו הר"ף והעין יעקב מהמשנה בפאה שת"ת כנגד כולם (ובניהם הכנסת אורחים) ולפמשנ"ת אפשר ליישב שהגמ' מיירי באדם גדול ובשבילו גדולה יותר הכנסת אורחים מת"ת ושו"ר כעין זה בפרוש אהבת איתן (בעין יעקב שם).

וז"ל השל"ה (שבועות אות מ"ה) הכלל העולה מדברי שניהם כי לא המדרש עיקר רק המעשה על כן להשתדל אחר מעשים טובים שישנם לעשותם עדיף יותר מלהתעסק בלימוד וכו' ומי שאינו יודע דינים את המעשה אשר יעשה אז התלמוד גדול עכ"ל.

וידוע אני שאין הדברים מוכרחים ומסתמא שיש גם ראיות כנגד (עיין ערובין כח: שמשמע שרק אדם שנחלש מלימוד יעסוק במצוה ובפסחים עב: משמע שדוקא עבודת בהמ"ק דוחה ת"ת כיון שגדולה יותר כדאיתא במגילה ג. ע"ש ובעין יעקב) וכן שיש שיטות גרסאות אחרות בסוגיא ורק באתי לנסות ולבאר את שיטת רש"י ותוס' ואת יסודם שבשנות הבחרות יש להשקיע בעיקר בלימוד ובשנות הבגרות יש להשקיע אף במעשים.

וכמובן שלענין הנהגה למעשה אי אפשר לתת כללים ברורים מתי לעסוק בלימוד ומתי במעשה ועל כגון זה ראוי להביא את דברי היש"ש ב"ק (פ"ג-עז) שכתב ז"ל ואיש ירא אלוקים אשר בא לטהר יורו לו מן השמים דרך ישר בקו האמצעי עכ"ל ולסיום ראיתי להביא דו שיח קצר בין מרן הגרא"מ שך זצ"ל לבין מרן הגר"ח ע"ז צ"ל שכמדומני שכולל בתוכו את כל משנ"ת, וז"ל אמר לי מרן הרב שך שאמר לו רבי חיים עוזר **בצעירותי חשבתי שהעיקר הוא לחדש מערכות חידושי תורה ולחבר ספרים והיום אני יודע שיותר חשוב לעזור ליתומים ואלמנות,** ואמרת לי לרב שך אבל קודם צריך להיות ר' חיים עוזר, אמר לי הרב שך בדיוק זה מה שאמרת לי רבי חיים עוזר (פניני רבינו האבי ער"ז).

כתב הרמב"ם פ"א מת"ת הלכה י' עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה עד יום מותו שנא' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכ"ז שלא יעסוק בלמוד הוא שוכח. והקשו האחרונים מאי אתא הרמב"ם לאשמועינן וכי בשאר מצוות פטור קודם מותו וצ"ע.

והנראה לומר בדעת הרמב"ם עפ"י מה שיש לחקור בגדר מצוות תלמוד תורה אי המצווה היא העסק וההגיון בד"ת או דעיקר המצווה היא הידיעה [לידע כל התורה ומשו"ז מחוייב לעשות מעשים המביאים לידיעה ללמוד ולחזור ולהעמיק בדבריה].

ויש להביא כמה ראיות כצד ב' דהמצווה היא הידיעה, א' מדברי הר"מ גופיה דכשכבא לומר הדין דחייב אדם ללמוד בעצמו כתבו באופן זה וז"ל שם בהלכה ג' מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנא' ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכן אתה מוצא בכ"מ שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה וכו', ומקורו מגמ' קידושין כ"ט, ומבואר דגדר המצווה הוא ללמד את עצמו דומיא דללמד את בנו וכמו בללמד את בנו ברור דהמצווה ללמוד שידע את התורה ולא לדאוג שיהיה כל היום קורא בתורה כמו"כ המצווה ללמד את עצמו היינו ללמד את עצמו את התורה שידענה ויביננה.

וכ"ן שם בה"ב שכתב "שכשם שמצווה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד את עצמו", ונראה מדבריו שם דזהו גדרה של מצווה דלא הביא עוד מקור למצוות לימוד העצמי עד הלכה ח' דשם כתב לקרא דזהגית בו כמקור לחיוב קביעת עתים.

וכ"ן מדברי הר"ן בנדרים ח. ד"ה הא קמ"ל על הגמ' שם דאי בעי פטר נפשיה בק"ש דכתב וז"ל דל"ת דבהכי מיפטר שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרין בפ"ק דקידושין ושנתם שיהיו ד"ת מחודדים בפ"ך, ע"ש. ומבואר דהמקור לחיוב ללמוד תמיד הוא מקרא **דושנתם** דהיינו חיוב ידיעת התורה.

וכ"ן מדברי הרמב"ם בסה"מ מצוה י"א שכתב שצונו ללמוד חכמת התורה וללמדה והביא לקרא דושנתם, וכתב וכבר התפזר הזרוז על מצוה ולשקוד בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד, ומבואר בזה המחייב לשקוד בה תמיד. וכן בחינוך מצוה ת"ת ללמוד חכמת התורה וללמדה כלומר כיצד נעשה המצווה ואל תלמד ג"כ משפטי התורה וכו' וע"ז נאמר וושנתם. וכן מבואר מדינא דלימוד קודם לידי מעשה שהתלמוד מביא לידי מעשה. וכן מבואר דלשמה של תורה הוא לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופולפל ברא"ש נדרים ס"ב.

ולפ"ז יבואר הרמב"ם כאן בהלכה י' דמירי במי שלמד כל התורה והו"א דכיון שכבר יודע אין מחויב כבר דכבר לימד עצמו וידוע וקמ"ל דחייב משום שאל"כ שוכח.

אמנם עדיין צ"ע דהוא סתירה לגמ' מנחות צ"ט ע"ב דר' ישמעאל ענה לכן דמאן צא ומצא שעה שאינה לא יום ולא לילה דכתיב והגית בו יומם ולילה, אך באמת הגמ' עצמה שם צ"ב דאם כבר קיים ידיעת התורה צ"ל שרבי ישמעאל חדש חיוב חדש מדברי קבלה דהוא והגית וצ"ע דהא אין נביא רשאי לחדש דבר אא"כ הוא גדר וסייג למצוה של תורה והכא לכאורה ל"ה גדר וסייג ולא מבואר שהיתה הלכה למשה מסיני לפני כן, וכן נראה להדיא שאינו מצוה חדשה משום דלמדו משם גדרי חיוב ת"ת וקביעת עתים בטרוד לפרנסתו, ועיין בריטב"א נדרים ח' א' ובשנות אליהו להגר"א פאה פ"א מ"א וכן בביאורו לשו"ע דלמדו דין חיוב קביעת עתים בטרוד והוא בפנוי חייב ללמוד כל הזמן בקרא דזהגית, ומבואר דזה גדרים בעיקר ת"ת דהא ודאי דאי"ז דוקא במי שלמד כל התורה.

וע"כ נראה לומר בזה דהקרא דזהגית הוא שיעור בחיוב ת"ת דהשיעור הוא שילמד יום ולילה והכוונה כשפנוי כל היום וכל הלילה וכשטרוד אף פרק א' ביום ופרק א' בלילה אמנם החיוב עצמו הוא לדאוג שידע כל התורה כולה ולהבין ורק דאי משום זה לא היינו יודעים גדרי החיוב ובפנוי צריך ללמוד כל הזמן ונתחדש בקרא דיומם ולילה דיוצא בפרק א' כשטרוד או אפי' בק"ש בשעת הדחק.

וא"כ צ"ע מה היתה תשובת ר' ישמעאל לכן דמא, ועוד יש להקשות כמו שהקשה בהקדמה לאבי עזרי מהזו"ת מאי ס"ד דבן דמא דבלמד כל התורה פטור הוא אין סוף לתלמוד להוסיף לקח ופולפל ותורה ארוכה מארץ מדה וא"א להגיע עד תכליתה.

ועיין באבי עזרי שם שתי ע"פ דברי התוס' מנחות ס"ד: שהיה קרוב למלכות והיה קצת צורך ורק דל"ה כ"כ צורך ציבור וע"כ אם היה חשש שיכשל שלא היה יודע כל התורה לא היה נדחה ת"ת בשביל זה אבל כיון שלמד כל התורה בפשטות ואין חשש שיכשל ס"ד שידחה.

ולפ"ז ודאי דמשום חיוב ידיעת התורה יש חיוב גם בידוע כל התורה דחיובו להוסיף לקח ופולפל וע"כ צ"ל דקרא דזהגית הוא שיעור במצוות ידיעת התורה דתמיד חיובו לעסוק בידיעה כל היום וכל הלילה אם לא שהוא טרוד וכמשנ"ת, וזה מה שענה ר' ישמעאל דאינו יכול להפטר מת"ת כיון שאינו ממש צורך.

אמנם עדיין צ"ע על דברי הרמב"ם כעין קושיית האבי עזרי דאמאי בעי לטעמא דשמא ישכח תיפ"ל דאין סוף לתורה וצ"ע.

א. בגמ' במנחות דף צ"ט: איתא אמר ר"ל כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים וכדו' אבין אמר ר' אילעא כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, רבינא אמר השמר ופן שני לאוין ניהו, רב נחמן בר יצחק אמר בשלשה לאוין שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים יכול אפי' מחמת אונסו ת"ל ופן יסורו מלבבך במסרים מליבו הכתוב מדבר.

והנה כידוע נחלקו רבותינו אם איסור זה של השמר פן תשכח נוהג גם כיום דהגר"ז בהל' ת"ת סובר שאף היום שייך הלאו של שכחת התורה ולכן מחמיר מאוד ופוסק שמי שכח זכרונו קצר אסור לו להמשיך ללמוד עד שיחזור על כל לימודו ואם כח זכרונו מגיע רק לשלשים יום דרך משל, אין לו ברירה אלא ללמוד כל ימי חייו רק מה שאפשר ללמוד בל' יום ולחזור תמיד אף שלא יוכל ללמוד יותר דאל"ה יעבור על הלאו של פן תשכח.

אך בכתר ראש בשם הגר"ח וולאזין זצ"ל כותב שבזמנינו שנכתבה התורה שבע"פ לא קיים האיסור וכל האיסור הוא רק בזמנם שלמדו תורה שבע"פ, ופשטות כוונת דבריו דכיון שיש כתיבה וידוע היכן לחפש דבר זה ודין זה א"כ לא נחשב שוכח, אך אם בזמנינו ישכח את הדין או היכן כתוב או דבר שנתחדש לו ושכחו בכה"ג עובר על לאו זה אף בזמנינו, ושייך לומר יותר שאף בזמן הגמ' כל מה שעובר בלאו זה הוא רק באופן ששכח דבר שחידש מדעתו אך אם שכח דבר ויכול לשאול את חבריו בכה"ג לא יעבור בלאו אף בזמן הגמ', וכ"כ הנצי"ב בהעמק דבר (דברים ד' ט'): ופן יסורו מלבבך הוא ג"כ שכחה וכו' והא דתנן כל השוכח דבר אחד ממשנתו אינו פטורא דקרא שלא מיירי אלא במקרא כמבואר בספיה דקרא והודעתם לבניך ולבני בניך ולמדו מזה בקידושין דף ל' דחייב אדם ללמד לבנו ולבן בנו מקרא אלא הוא כוונה שניה **אזהרה על ת"ח העוסקים בחוקים ומשפטים שלא ישכחו מה שהעלו משנה שלהם מתוך העיון** וזהו לשון דבר אחד ממשנתו, ומנחות צ"ט איתא מלימודו היינו מה שלמד והוכיח בשכלו וכו' עיי"ש, ומבואר בדבריו דכל האיסור הוא רק על מה שחידש בשכלו.

ב. אמנם הגר"י בפרשת ואתחנן ביאר דברי הגר"ח וולאזין ביסוד איסור שכחה דהאיסור אינו מצד השכחה של הגברא אלא יסוד האיסור הוא לדאוג שמסורת העברת התורה לא תשתכח והאיסור הוא רק על תורה שבע"פ שהיא העוברת במסורת מזור לזור אך תורה שבכתב אין בה איסור שכחה דלא בעי בה העברת המסורת בע"פ, ולכן אחר שנחתם התלמוד שבו נתבאר כל יסודות התורה שבע"פ שוב לא תיתכן שכחת מסורת התורה ואין עוברים איסור בשכחה פרטית של כל אחד ואחד עכ"ז, ולפי דבריו לא יתכן כלל שעוברים היום על הלאו של לא תשכח אף על מה שנתחדש לו באופן פרטי כיון שלא תשתכח מסורת התורה בזה, ובדעת הגר"ז חזינו שהאיסור שכחה הוא איסור פרטי על כל אדם ואדם ולכן לא מהני אף שכתובה בספר וכדו' אלא צריך לידע את ההלכה מיד כשיצטרך לה.

ג. בראשונים נראה דכל האיסור של לא תשכח הוא רק כאשר פורש מן התורה ועי"ז שוכח אך אם הוא שוכח מחמת שלומד דברים חדשים ומשום כך אין לו פנאי לחזור על הראשונות הוי בגדר של תקפה עליו משנתו ולא עובר באיסור, דבסמ"ק מצות עשה ט"ו כתב דהלאו שלא לפרוש מן התורה דכתיב רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים וגו' ביושב ומסירים מלבו הכתוב מדבר, וכן ביראים מצוה כ"ח כתב יכול אפי' תקפה עליו משנתו ת"ל ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך הא אינו חייב עד שישב ויסירם מלבו פי שמפנה לכו לבטלה. ואף ברמב"ם פ"א מת"ת ה"י כתב עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח, ולא כתב שיש בזה לאו ועשה ומבאר הגר"ז בקו"א פ"ג דהוא משום דסבר הרמב"ם שכל האיסור הוא רק במפנה ליבו לבטלה ולא באופן שלומד ועי"ז הוא שוכח, וכן בסמ"ג ל"ת י"ג כתב הפורש מן התורה אפי' זקן מופלג עובר בלא תעשה וכו' הא אינו מתחייב עד שישב ויסירם מליבו. ומפורש בכל אלו הראשונים דכל האיסור הוא רק במסירם מליבו ולא באופן שלומד ועי"ז משתכח.

וראיתי במהרש"א בע"ז דף י"ט. שמפרש במה דאמר ר"ה אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט ואם לאו קובץ על יד ירבה, ורבה אמר ידעי רבנן ועברי עליה, והקשה המהרש"א מדוע באמת עברי עליה רבנן, וכתב דכיון דאמרי' בגמ' לעולם ליגרוס איניש ואע"ג דמשכח ואע"ג דלא ידע לכן עברי רבנן דהרי הם גורסים אע"פ ששוכחים ולא יודעים.

הרב יוסף שלמה גולדשמיט

איתא בעירובין (נד): "מאי דכתיב 'לא יחרוך רמיה צידו' לא יחיה ולא יארך ימים צייד הרמאי", פירש"י שמרבה בגירסא ואינו מחזר עליה. "רב ששת אמר צייד הרמאי יחרוך", וביאר רש"י שמי שמרבה בגירסא ואינו מחזר עליה אין זה רמאי אלא שוטא, אלא רמאי הוא מלשון ערום [חכם], שהצייד הערום כשהוא לוכד עוף משבר גף ראשון כדי שלא יברח, וכך הלומד הערום מקיים בידו כל מה שקובץ על יד. וכדאיתא בהמשך הגמ' "אמר רב הונא מאי דכתיב 'הון מהבל ימעט וקובץ על יד הרבה' אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות [כלו שלומד הרבה דפים ביחד] יתמעט, ואם לאו [אלא שלומד קצת קצת ושומרו היטב] קובץ על יד הרבה. אמר רבא ידעי רבנן להא מילתא ועברי עליה. אמר רב נחמן בר יצחק אנא עבידתה ואיקיים בידאי", פירש"י "אנא עבידתה וקיימתיה לקבוץ על יד וחזרתי עליה עד שהחזקתי בה ואח"כ חזרתי ושמתיה אחרתי". כלו הוא לא שמע הרבה שמועות ביחד ואח"כ חזר עליהם, אלא מיד כששמע שמועה אחת חזר עליה פעמים רבות עד שהיתה תפוסה בידו, ורק אח"כ הלך לשמוע שמועה אחרת. וכך מסופר בתולדות אדם (פ"ט) שהגאון החסיד ר' זעלמעלע זצ"ל היה הולך בבית אחת הנה ואחת הנה, והיה חוזר על דבר אחד מדברי תורה עד עשרים פעמים ועד חמישים פעמים ועד מאה פעמים ועד ר"נ פעמים.

נמצאנו למדים, שאין ללמוד הרבה דפים ואח"כ לחזור על כולם, אלא מיד כשלומדים דף אחד צריך לחזור עליו פעמים רבות עד שהוא מחזיק בו היטב, ורק אח"כ ימשיך לדף נוסף. כי יש חזרות בתוך הלימוד ויש חזרות לאחר הלימוד, ובלי החזרות בתוך הלימוד נעשים אח"כ החזרות כלימוד חדש, ונמצא שאין בידינו שום חזרות.

הדבר דומה לבחור בר מצוה שלוקח פסוק אחד ולא עוזב אותו עד שהוא יודע אותו היטב, ועד אז אינו מרגיש כלל שהוא עושה חזרות. כך צריך לגשת אל הגמרא, שמיד כשלומדים את הדף, דוקא אז צריך ללמוד באופן ובמגמה ברורה, להעתיק ולהכניסו לתוך הראש ע"י כמה חזרות, כמו שמכירים את הסידור שיודעים מיד שכאן אתה קדוש וכאן סלח לנו וכו', כך צריך להכיר את פרטי הדף, שמיד כשיפתח אותו (ואח"כ גם בלי שיפתח אותו) יכיר מיד שכאן נמצא הנושא הזה וכאן פלוגתא אביי ורבא וכו'. ושידע את הפרטים בבהירות כזו שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותנסה להיזכר מה שיטת פלוני ומה תירוץ התוס', אלא אמור לו מיד. כי אם בשעת הלימוד עדיין נצרך מאמץ להיזכר בפרטים, וכך עוזבים את הדף, איך ניתן לזכור לאחר זמן.

והעצה היעוצה והמועילה מאד לזה היא, שמלבד הלימוד בפנים יגיד גם את הדף בעל פה, עד שיצליח לנתק את עצמו לגמרי מהספר. וכלשון התפא"י (אבות פ"א) "עשה תורתך קבע - ענין חזק וברור, שתעשה חיזוק ללימודך ולא תזוז מהענין עד שתרגיש שהוא קבוע בך כבמסמך, וגם בהיר לפניך בלי שום עימום וגמגום, ואז תחזור עליו כרעע יפה יפה בעל פה, עד שיהיה שורר בפיך בלי עיון בספר", עכ"ל. ואמירת הדף בעל פה שווה יותר מחמשה חזרות כמב' בחוסן יהושע (מאמר א' פ"ג ד"ה אך הענין השני).

אך תפסת מרובה לא תפסת. ולכן לא ינסה לזכור כל פרט קטן בגמרא ובתוס', אלא יחזור לעצמו על עיקר השו"ט של הדף עם הפרטים החשובים של התוס'. וכך איתא בפסחים (דף ג): 'לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה' ופירש"י לפי שמתקיימת גירסא שלה יותר מן הארוכה.

עד כאן החזרות בתוך הלימוד. ואחרי שהוא יודע בבהירות את הדף, מכאן ואילך מתחילים החזרות לאחר הלימוד, אשר להם כאמור שתי מטרות: א' שלא ישכח, ב' להחזיר את הדף לתוך הראש יותר ויותר. כי אינו דומה כלל מי שלמד עשר פעמים למי שלמד שלושים פעמים.

והריוח הגדול מזה הוא, שכשידע את הגמרא בצורה כל כך טובה, יצליח אח"כ לחזור על דפי גמרא עם עיקרי התוס' בכמה דקות בלבד. וצריך להיזהר מאד שלא לעזוב את הדברים מדאי מהר מחמת שחושב שכבר יודע אותם טוב, כי אז הוא עלול להפסידם מהר. ולכן, לאחר חודש או בסוף הפרק, צריך שוב לחזור בפנים על כל הדפים. אבל אז יוכל לחזור דפים רבים בתוך זמן קצר, כגון במשך בוקר של יום ישישי אחד יצליח לחזור בנעימות על כל השמונה דפי גמ' עם תוס' שלמד במשך החודש. וכמו"כ לאחר חצי שנה בבין הזמנים, או בסוף המסכת, צריך לחזור שוב על כל המסכת כדי לשמור עליה. ובדרך כלל חזרה זו היא כמו הר גדול שלא ניתן כמעט לטפס עליו, אך בצורה ה"ל יספיק לחזור על כל המסכת במשך ימי בין הזמנים אפי' כמה פעמים.

ומלבד זאת יש צורך לרענן שוב את הדברים מדי פעם כדי לשמור על הנכס, כמו שאנו רואים אצל גדולי ישראל שיש להם סדרי חזרות כל החיים, כי בלי זה יתחיל לשכוח ככל שיעבור הזמן. וכ"כ המהר"ם שיף (כתובות ג) דלכן נקטו בגמ' לשון "תנא מיניה ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה" ולא קאמרי 'מנח בקופסיה' כי אדם עשוי למשמש בכיסו כל שעה האם זה עדיין נמצא. וידועים כדברי הגר"א (ארוחות חיים) [בסידור אשי ישראל] אות נ"ז) "כל ימיו בעמוד והחזר קא"י".

הרב אברהם ישעי' פרידליס

כתב הרמב"ם (הל' ת"ת פ"א ה"י) וז"ל: עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה, עד יום מותו, שנא' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שכת. עכ"ד. וכ"כ הטוש"ע (יור"ד סי' רמ"ג). וכ' שם הב"י והב"ח דמקור דברי תורה הוא מדברי הרמב"ם האלו.

אלא העל דברי הרמב"ם הללו גופא לא ציינו הנו"כ מקור לדבריו, וכפי שהעיר כן בשו"ת אגרות משה (יור"ד ח"א סי' קמ"א) והוסיף שדוחק לומר שהרמב"ם כתב כן מסברת עצמו, דהא לא אמר על זה 'יראה לי' כדרכו בדבר שאומר מסברת עצמו. ועיי"ש שהביא מקור מחודש מהגמ' ביבמות (ד) ויעוי"ש ב"יור"ד ח"ב סי' ק"י. ואכמ"ל. ואמנם בביאור הגר"א שם עמש"כ השו"ע [ומקורו מהרמב"ם הנ"ל] עד אימתי וכו', ציין לדברי הגמ' (שבת פג): אמר ר"י לעולם אל ינעם אדם את עצמו מביהמ"ד ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה, שנא' זאת התורה אדם כי ימות באהל, אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה. ע"כ. ובקריית מלך על הרמב"ם ציין ג"כ להגמ' שם במס' שבת.

ויש להעיר לפי"ז דנמצא דהרמב"ם שינה מלישנא דגמ' והביא קרא אחרניא דופן יסורו וגו', [ואמנם בספר ברכת אברהם עמ"ס שבת שם כ' דמצוי שהרמב"ם משנה מדברי הגמ' ומביא פסוק אחר, וכמבואר בנו"כ בכמה מקומות]. ועוד דהגמ' שם במס' שבת לא מיירי לחייבו במצות ת"ת עד יום מותו מחשש לשכחה, והרמב"ם מיירי מחשש שישכח תלמודו. ועיי' בביאור הגר"א שם דעמש"כ השו"ע [ומקורו מהרמב"ם הנ"ל] - שנא' ופן יסורו וגו', ציין להגמ' במס' מנחות (צט): ולמתני' אבות (פ"ג מ"ח). דמתבאר שם איסור שכחת התורה, הרי דהם שני חיובים נפרדים זמ"ז, האחד חיוב לימוד התורה עד שעת מיתה, והשני איסור שכחת התורה. וצ"ב אמאי תלה הרמב"ם את הדברים זב"ז. ובגוף דברי הרמב"ם דצריך ללמוד עד יום מותו, צ"ב מאי שנא מצות ת"ת משאר המצוות דפשיטא שחייב לקיימן עד יום מותו, ומאי ס"ד דפטור, ואמאי הוצרך להשמיענו דין זה.

ובספר אילת השחר עמ"ס שבת עמד בקושיא זו על דברי הגמ' שם, וביאר דהיה הו"א דכשמתקרב יום המיתה יעסוק רק בתשובה וביודיו על מעשיו, ולא יעסוק בתורה, קמ"ל דנהי דחייב בתשובה, מ"מ אינו פטור ממצות ת"ת ומחוייב בה עד מותו. וכ"כ בברכ"א שם. ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א השיב על כך [בע"פ]: דיתר המצוות זמנם קבוע, או שנצרך תנאים מסוימים לקיומן, ולא שייך לקיימן בכל שעה, וזהו שבא הרמב"ם להשמיענו כאן דשאני מצות ת"ת מכל המצוות, דכיון דכל שעתא ושעתא זימניה הוא, ואין זמן שפטור ממצוה זו, לכך חייב ללמוד עד יום מותו. עכ"ד.

ונראה ליישב באופ"א דהנה מצינו גדריו חיוב שונים במצות ת"ת, האחד מש"כ הרמב"ם בהל' ח' וז"ל: כל איש מישראל חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה שנא' והגית בו יומם ולילה. ועוד חיוב יש ללמוד כדי לדעת האסור והמוותר, וחיובי המצוות שעליו לקיימן, כמש"כ שם בהל' י"א. ולפי"ז יש לבאר דהרמב"ם בא ללמדנו שגם אדם שלמד ויודע את התורה, עכ"ז הוא חייב לעסוק בתורה כל ימיו כדי שלא ישכח את תלמודו שלמד בעבר. דהנה מצד מצות והגית סגי במה שקובע זמן לתלמודו ביום ובלילה, ומצד החיוב לדעת את דיני התורה ע"מ לקיימן, הרי איירינן בגוונא שידע, אך כאן מחדש הרמב"ם חיוב נוסף במצות ת"ת שחייב האדם לעסוק בתורה כל ימיו כדי שלא ישכח תלמודו. ופשיטא דחיוב זה שייך לכאור"א. וכ"כ בשערי תשובה לה"י (ש"כ כ"ח) דקרא דהשמר לך פן תשכח, קאי על מי שמסיר ד"ת מלבבו, ע"י שמתבטל מן התורה, ואינו הוגה בה תמיד.

ומדוייק לפי"ז סדר דברי הרמב"ם שבא להורות את גדר חיוב הזמן של מצות ת"ת, דבהל' ח' כתב דצריך לקבוע זמן ביום ובלילה. ובהל' ט' כתב דגדולי חכמי ישראל למרות שהיו מהם שעסקו במלאכה, אעפ"כ היו עוסקין בתורה ביום ובלילה. ובהל' י' כתב שצריך לעסוק בתורה כל ימיו, כדי שלא ישכח תלמודו. ומה שהביא הרמב"ם קרא דהשמר לך וגו' ולא הביא קרא דזאת התורה וגו', נראה דהוא משום דהילפותא דילפינן מיני' דאפי' בשעת מיתה צריך לעסוק בתורה, הוא ע"ד הפלגה והמוסר כמש"כ החינוך. (מצוה ת"ט). ולכן נקט לישנא דקרא דופן יסורו דהוא איסור ואזהרה על שכחת התורה. [ועיי' בספר אור אברהם על הל' ת"ת להרמב"ם, שביאר אמאי לא מנה הרמב"ם איסור שכחת התורה במנהמ"צ].

ועוד נראה לבאר דהנה עמש"כ השו"ע שם [ומקורו מהרמב"ם] - בין בחור בין זקן גדול חייב בת"ת, ציין בביאור הגר"א להגמ' בשבת שם, ועמש"כ השו"ע דחייב ללמוד תורה עד יום מותו, ג"כ ציין הגר"א להגמ' שם בשבת, ונמצא לפי"ז דב' פעמים כתב השו"ע הדין שמחייב גם את הזקן בת"ת. ויחנן לפי"ז דעיקר החיוב של הרמב"ם בהל' ח' דחייב ללמוד עד יום מותו קאי על זקן, דכיון שקיים אצלו שכחה, [וכדמצינו בגמ' ברכות ח: הזהרו בזקן ושכח תלמודו]. עליו ללמוד תורה כל ימיו, כדי שלא יבוא לשכחת התורה, אמנם ודאי דחיוב זה שייך לכאור"א.

ועיי' בדרך שיחה (פר' ואתחנן) שנשאל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א עמש"כ בגמ' (יבמות סב): למד תורה בילדותו ילמד תורה בזקנותו, דמה החידוש בזה והרי חייב אדם בת"ת תמיד. והשיב: יכול היה ללמוד דברים חדשים ולא לחזור על הישנים, וע"ז אמר שיחזור על הישנים גם בזקנותו.

יש לעיין האם יש לחנך הקטן להמנע מאכילת או עשיית דברים הקשים לשכחה המובאים בגמ' הוריות י"ג: ועוד. ומקודם יש לדון האם ישנו איסור תורה או עכ"פ מדרבנן באכילת דברים המשכחים או הגורמים לשכחה, האם זה בגדר יושב ומסירם מליבו, או כיון שמכווין רק להנאתו לא הוא איסור כיון שאינו מכווין להסירם מליבו, דכת' במשנה אבות [פ"ג ג' ז] כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנא' רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. יכול אפי' תקפה עליו משנתו ת"ל ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מליבו.

דהנה בספר חסידים [סי' תתרח או תתתשג] משמע מדבריו שאין עובר על הלאו אפי' מדרבנן כיון שאינם מסירים מליבו, ובשיח השדה למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א [ספר זכרון] הוסיף יוכ"נ מכל הפוסקים שלא הביאו הלכה כל הדברים המשכחים התלמוד משמע שאין בזה איסור, כיון שאין זה מוכרח שישכח אלא גורם להחליש הזכרון והוא מכוון להנאת עצמו לאכילה, משא"כ במבטל ואינו 'חוזר' על משנתו שבדאי ישכח זה נחשב מסירם מליבו. וכן בשו"ת משה הלכות ח"ג סי' ס"ב. אמנם מצינו להרבה פוסקים החולקים וס"ל דעובר על 'פן תשכח' בקונטרס התעוררות התשובה למהר"ש סופר ס"א כתב 'שכל מי שעושה אחד מהדברים שקשים לשכחה המובאים במס' הוריות כיון שעושה מעשה שעיי"כ שוכח לימודו עובר ע"פ ר' רק השמר לך. ובשו"ת תשובות והנהגות ס"ג הביא ממרן החזו"א זצוק"ל שמי שאינו נוטל ידיו כשצריך עובר בלאו דהשמר פן תשכח. וכ"כ שם שהאגרות משה אמר בשם אביו ששמע מבעל הערוה"ש דכל הדברים שאמחז"ל שקשים לשכחה אף שהם רק דברים סגוליים, אבל אפשר שנכללו באיסור דאורייתא של השמר פן תשכח. [ס' שמירת הגוף והנפש]. וכתב בספר זכרון **ומ"מ בודאי נכון לזיהר לכתחילה מכל הדברים שהרי לכך מנאום חכמים שידעו לזיהר מהם, וגם במ"א סי' ב' סק"ג וסי' קנח סק"ז וסי' קע סק"ט כתב שיש לזיהר וכן במ"ב.**

ובאמת נראה מהרבה טעמים שיבוארו לקמן דגם בקטן צריך לזיהר, דבספר משמרת שלום [סי' ע"ב שפ"ד סק"ב ב"ד א] כתב בשם הכנה"ג והביט לחם יהודה שאין לאכול הלב נשים מעוברות וזכרים בפרט בני תורה, א"כ פשוט שגם קטן שעדיין לא למד יש לזהר [וכ"ה בשמירת הגוף והנפש, ע"ש].

ועוד י"ל צד איסור נוסף, דישנו מצות עשה 'ולמדתם אותם את בניכם' דאינו מדין שאר המצוות המוטלות על האב מצד 'חינוך' מדרבנן, אלא הוא חיוב מדאורייתא, וכי"פ השו"ע ביו"ד רמ"א, וכן בשו"ע הרב הל' ת"ת. אמנם בחזו"א [קידושין ל] כתב 'מצות עשה המיוחדת בלימוד בנו אינו אלא 'מקרא' כדמסיק בגמ', ומיהו עדיין האב חייב בחינוך בנו לשמור דרכי ד' שהעיקר בזה לימוד התורה, ואם נתחייב ללמוד ואמונת משום דחיותא היא כש"כ תורה שמוצאה מוצא חיים, אלא שבזה אי אפשר להגביל לכל אדם ואיש איש כפי מעלתו במעשים ובטחונו ביוצרו ית', והכא בסוגין בעיקר מ"ע של ולימדתם שכופין לכל אדם, ובזה יוצא במקרא, עכ"ל. וא"כ ודאי שאין ראוי שאביו יתן לבנו דברים המשכחים או הגורמים לשכחה או מחלישים כח הזכרון, עכ"פ מדין חיוב 'מקרא' דלכו"ע מדאורייתא או עכ"פ מדין 'חינוך' של נביאים וכתובים משנה ותלמוד להשיטות הנ"ל. והוסיף בספר זכר עשה דבלימוד התורה לבנו, הלימוד עצמו 'מטרת החיוב' שאם האב לא ילמדו בקטנותו גם כי יזקיק יקשה עליו ללמוד כי צריך לזה רגילות מהיותו קטן וכמ"ש בסוכה (מב). קטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה וק"ש. ומסיק שם מ"מ בודאי דכו"ע מודו דלא טוב לזלזל בדברים אלו, והירא את דבר ה' ותלמודו חביב עליו, יש לו לזיהר בדברים אלו הרבה, וא"כ יש להזהיר בזה את הקטנים, בד בבד עם החיוב שיש ללמדם תורה. ועכ"פ להזהירם תמיד לכל יהיו בגדר יושב ומסירם מליבו. עכ"ת.

עוד יש לזיהר מאד בכך כדי שלא תשתכח ממנו 'גירסא דינקותא' כדברי הגמ' בשבת כ"א. שלימוד בגיל קטן טוב הרבה לזיכרון דמתקיים יותר משל זקנה [רש"י]. וכן בדף קנ"ב כת' 'ינקותא כלילא דזורדא: נזר של וורד. וכן בכף החיים סי' ח ל"א 'דהבל שאין בו חטא צריך טהרה יותר גם כדי שיהיה להם הצלחה בלימודם הוא כשידיהם נקיים, וא"כ כ"ש שלא יאכלו דברים המשכחים או קשים לזיכרון, [וכ"ה בספר מורה הנעץ].

וכן מסיק מרן הגר"ח קנייבסקי בספרו 'שיח השדה': [ספר זיכרון דף ז'] 'אבל קטן אף שעדיין לא למד נראה שיש להקפיד [ולא כמ"ש בהגה"ה לשמירת הנפש] דמסתבר דבדברים אלו עושים טבע של שכחה ויכול להזיק לו אח"כ ח"ו, עכ"ל.

ולפי"ז אינו שייך לגיל חינוך [דאיכא איסור ספיה מן התורה שלא להאכילו בידים איסורים, ומדרבנן ישנו חיוב 'חינוך' לחנכו לפרוש מפעולות של איסורי תורה או מדרבנן מגיל **שהוא מבין** כשאומרים לו שזה דבר אסור, כמבואר בשו"ע שמ"ג, ועי' במ"ב]. דהכא מחוייב לחנכו לפרוש מדברים המשכחים גם לפני גיל **שהוא מבין האיסור** כיון שנעשה בו טבע של שכחה. [או לכה"פ יתחייב מדין שלא יתרגל לאכול דברים המשכחים ויקשה לו לפרוש בגדלות]. ועפ"י מש"נ גם קטן מלידתו ממש יש לזיהר מלהאכילו דברים המשכחים בכדי שלא יזק, ועוד כ"ש ממעוברת שמצינו שצריכה להחמיר בדברים המשכחים דזה משפיע על הולד וכן במניקה וכדברי הבלח"י.

א. כ' בשע"ת (ג קפ"ה) ואז"ל (ירו' סוף שביעית) כי מי שמכבדים אותו במדרגות הכבוד הראויות לתת למי שהוא "יודע" שתי מסכתות והוא אינו "יודע" זולתי אחת, עליו שיאמר להם, אחת לבדה אני יודע. עכ"ל. מבואר שדרגת הכיבוד גדילה לפי מה שיודע. וכ"כ במס"י פ"א והכבוד האמיתי אינו אלא ידיעת התורה באמת, וכן אז"ל אין כבוד אלא תורה שנא' כבוד חכמים ינחלו. עכ"ל. וברש"י (נשא ז יח) שנשיא ישכר זכה להקריב שני מפני שהיו "יודעים" בתורה, שנא' ומבני ישכר יודעי בינה.

וצ"ב הרי חז"ל היו מכבדים את בעלי התורה כפי שהקב"ה מחשיבים [ככב"ב י': כי היכי דחשבינן הכא חשבינן התם], ורחמנא אמר לפום צערא אגרא, שהשכר לפי העמל ולא לפי ההישגים לכאז, ולמה נצטוונו והדרת פני "זקן" זה "שקנה" חכמה, ולא למי שעמל בה. וכ"פ בשו"ע (יו"ד קנא ט) כלי הגדול בחכמה קודם לחבירו.

בברכות ח: הזהרו בזקן ששכר תלמודו מחמת אונסו דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחות בארון. מבואר ג"כ מדהוצרך להזהיר בזה, כי היינו סבורים שמשפני שאינו יודע התורה, אי"צ לכבדו. וצ"ב מה הראיה משברי לוחות, שגם בשלימותם אין כיבודם שייך לידיעה.

ב. בסוף חגיגה, ת"ח שכל גופן אש דכתיב הלא כה דברי כאש, אין אור של גיהנם שולט בהן. וודאי "גופן" ר"ל "עצמן" והכוונה לנשמתן, לעומת רשעים שנשמתן נשרפת בגיהנם. והק' הגר"פ גולדוסר שליט"א הרי בפסוק נאמר שהד"ת כאש, ומנלן שנשמת הת"ח היא אש. אלא חזו"ן דהא פשיטא שכל נשמתו של הת"ח היא תורה. וכמש"כ הרמח"ל בדרך עץ החיים מהפס' כה דברי כאש, שהתורה ושכל האדם - נשמתו, תכונה אחת להם. ובהתבוננותו בתורה, אור היא שתאיר בנשמתו, ע"ש. ובנפה"ח (ש"ד) מהזוהר שאורייתא וישראל עסקיה חד הוא.

עפ"ז נראה שכל ד"ת שהאדם יודע, היא בעצם נשמתו. וזהו שאמרו (מנחות צט:): כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת... משל לאדם שמסר צפור דרור לעבדו ואמר אם תאבדה נשמתך אני נוטל ממך. משמע שכשמשכח תורתו נפסדת נשמתו מה שלא היה אילו לא למד, וצ"ב הרי ג"כ לא ידע. אלא יובן במשל, תינוק ראשו קטן, וכשגדל אי אפשר להקטין את הראש שיהיה כבתחילה. כך כשלמד תורה גדלה נשמתו, וכשמשכח הוא כחותך מנשמתו, ולכך מדכתיב שהתורה היא כאש, שמעינן שנשמת ת"ח שהיא תורה, גם היא אש.

ג. שמעתי מהג"ר יעקב פרידמן שליט"א מתפרח שהחזו"א אמר שאם מלאך ילמד לאדם כל התורה בלילה אחד, האיטיות לא תגדל, כי רק בעמל גדלים. וכמו"כ כ' הגר"ח מואלאזין ז"ל (בהקד' לספד"צ ד"ה וגדילה) בשם הגר"א ז"ל.

ע"פ כל האמור נראה, דודאי יש לכבד עמלי תורה שלא זכו לידיעתה, ושכרם רב, כמו שיש לכבד בעל מעשים (קדושין ל): ועשירים שמקיימים העולם בחדש שלהם (ערובין פו), ק"ו לעמלי תורה שמקיימים העולם בעמלם. ומ"מ הנשמה גדילה כשבעמלו עם שאר מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם זכה לקנות החכמה. וכל היודע יותר, נשמתו גדולה יותר, והוא הנקרא גדול מחבירו שיש לגדל כבודו. ובלי עמל אין התורה מתקיימת, ואינו נקרא בירושלמי "יודע" תורה לגדל כבודו. [וזהו שכתוב אדם לעמל "יולד", ולא נאמר "נברא", כי במעי אמו מלמדין אותו כל התורה, אבל בצאתו שוכח הכל כי לא בעמל היה, ונולד כדי להשיגה בעמל]. וכשקנאה בעמלו, ולאונסו שכחה, קמ"ל ריב"ל שנשארה נשמתו בגדלותה, כשברי לוחות. וזהו שבשבת (קח). כשירד רב לבלב, א"ל שמואל לקרנא "גברא רבה קאתי, זיל תהי ליה אקנקניה", פרש"י בדקהו אם חכם הוא אם לאו. והרי גברא "רבה" נקראים רק רבנן (מכות כב:). אלא דאולי שכח תלמודו לאונסו, ונשאר גברא רבה.

ועפ"ז בפסחים סח: דא"ר יוסף **בעצרת** אי לאו האי יומא דקא גרים כמה יוסף איכא בשוקא. פרש"י שלמדתי תורה ונתרוממתי. יל"פ דדוקא רב יוסף שחלה ושכח תלמודו לאונסו אמר הרי עתה מה ביני לשאר אנשים בשוק ששמן יוסף וכמוני הם בידיעת התורה. אי לאו האי יומא שניתנה התורה לנו להפוך הנשמה לתורה, ולמדתי תורה ונתרוממתי, ונשארתי מרומם גם עתה ששכחתי. ולכן אמר רבא ליגריס אינשי ואע"ג דמשכח (ע"ז ט).

ומש"כ רש"י (ברכות ו:): "רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר למוד", יל"פ דמעיקרא אינם קולטים הדברים, ואי"ז בגדר למיגרס דהא בכלל אינם מדברים אלא שומעים, ולכן אי"ז לימוד.

מצות ידיעת התורה

בקידושין ל' ושנתם שיהו ד"ת מחודדים בפוך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנאמר אמור לחכמה אחותי את. ופירש"י שתיא בקי בה כאחותך שאסורה לך. [ועיי' בתוס' שהוא להורות וללמד לתלמידים]. וכך פירש"י בפס' ושנתם (דברים וז), לשון חדוד הוא וכו'. ובתרגום "ותתנינון לבניך", ודקדק הגר"ז (פר' ואתחנן) דמפרש ושנתם מלשון משנה (ולא חידוד).

והרמב"ם (סה"מ יא) הביא כן בתוך מ"ע דת"ת [הנלמדת מהך קרא], שיהיו מחודדים בתוך פוך, כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד. וכע"ז בחינוך במצוה דת"ת (תיט) שיהו מסודרין בפוך. וגם בהל' ת"ת מבואר דהוא חלק מהמצוה שכ' (פ"א ה"י) עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה עד יום מותו, שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח. הרי שהידיעה והזכירה הם **המחייב לת"ת**.

וצורת הלימוד כ' בה"א וחייב לשלש את זמן למידתו שליש בתורה שבכתב ושליש בתורה שבעל פה ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וכו' ועניין זה, הוא הנקרא תלמוד. עיי"ש (ובה"ב שכשיגדיל בחכמה א"צ לשלש אלא יקרא בעיתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח ושאר הזמן יפנה לתלמוד בלבד). וכל"ה ביו"ד רמ"ד. ועיי' בס' חרדים (פס"ו קכה) שפ"י מ"ש (באבות א,טו) "עשה תורתך קבע" - כך פרקים בכל יום כך, הלכות בכל יום, כחוק העבד לרבו.

באור ישראל (כז) ביאר דמצות ת"ת כוללת ב' ענינים, הא' לימוד התורה, והב' ידיעת התורה. ומצוה זו של ידיעת התורה הנלמדת מושנתם, מתחלקת לב' פרטים, הידיעה והבקיאות בכל חלקי התורה, והשני, היכולת להתחכם בתורה לחדד השכל וליישרו שיוכל לשאת ולתת במלחמתה של תורה, [וב' אלו הם סיני ועוקר הרים] ועיי"ש שהאר"ך.

חזרת הלימוד

דין ושנתם שיהו מחודדין כ' רש"י (קידושין ל) חזר עליהם ובדוק בעומקם. ורבינו יונה באבות (גח בשוכח ממשנתו) כתב "והיה לו לחזור ההלכה הרבה פעמים ולחשוב בה כל היום וכל הלילה, עד אשר לא תוכל לסור מלבו".

וכ' הארחות צדיקים (שער כז) שא"א שיהיו המצוות שונות ומזומנות כפי האדם להשיב לשואל אם לא ברוב חזרות, ור"ל היה חוזר מ' פעמים, וכן עשו כולם בימי חכמי התלמוד, שעיקר לימודם היה חזרה. והתו"ט פי' דזו כוונת המשנה בסוף אבות, הפוך בה והפוך בה דכולה בה, דענין הפוך הוא חזרת הלימוד, וכפל הלשון לחזק ולהורות על התחזקות והפלגה. [ועיי' רש"י ב"מ לג סע"א דמעלת המשנה והגמ' "מפני שתלויים בגירסא ומשתכחים"].

א"י בע"ז יט. לעולם ליגריס איניש ואע"ג דמשכח. ועוד דרשו שם בפס' קובץ על יד ירבה אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט, ואם קובץ על יד ירבה. ופירש"י חבילות דגריס הרבה יחד אינו יכול לחזור עליו פעמים רבות ומשכח. (ובד"ה ורב ששת -) מי שלומד וגורס מעט מעט ומחזר עליו פעמים הרבה עד ששגור בפיו ואח"כ חוזר ולומד תלמודו מתקיים.

ואמר רבא (שם בגמ') ידעי רבנן להא מילתא ועברי עליה. וביאר המהרש"א דב' הדרשות הנ"ל חלוקות, האם ליגרוס אע"ג ששוכח, או שאסור ללמוד הרבה כשאינו יכול לחזור. ורבנן סברי כדרשות הראשונות דיגרוס ואע"ג דמשכח, וילמד ואח"כ יגה. ועיי' לק' בשי' שו"ע הגר"ז באיסור שכחת התורה כשאינו חוזר.

שיעור חזרת הלימוד

שיעור החזרה אי' בתענית אי' כ"ד פעמים ועוד אי' שם דר"ל הוה מסדר מתני' ארבעין זמנין (שתתקיים בידו), וכן במגילה ז' (ובפסחים עב. ועוד) תנא מיניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה. [ומ"ש בעירובין נד: חייב לשנות ד' פעמים, לכאור הוא מצורת עצם הלימוד].

אכן כ' המהר"ץ חיות (מגילה) בשם מהר"ז מוילנא דענין דמנח בכיסיה הוא דאדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה לדעת אם עדיין נמצא שם, וע"ז אמרו בחגיגה ט: אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למאה ואחד. ועיי' של"ה מס' שבעות דמי שחזר מאה ואחת פעמים **מובטח לו שאינו משכח**. וכל"ה בתורת חיים סנהדרין צט: אך עיי' אר"ח"ש שם (ד"ה וצריך הלומד) שאפ"י יחזור מאה פעמים, אם סידי דעתו ישכח הכל.

ובאגרו"מ (יו"ד ח"א קמא) ביאר דשיעור מ' פעמים הוא דוקא בדבר קבוע (כגון התם דאיירי בסעודת פורים) ולא עלול לשכוח, אבל בדינים שאינם קבועים לא סגי בארבעים פעמים דלעולם יש לחוש לשכחה. בתולדות אדם פ"ט מובא ששאלו להגאון ר' זלמלע מוואליזין שהיה חוזר מאות פעמים על תלמודו, והלא מצינו בדחז"ל המספר של מאה ואחת אבל יותר מזה לא שמענו. ענה ואמר דזה השיעור הוא סגולה לזיכרון, אבל **לחייב התורה** אין לה ערך ואין לה שיעור...

איסור שכחת התורה

כתיב בפר' ואתחנן (ד,ט) "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך". וא"י במנחות צט: אמר ר"ל כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר השמר לך וכו' פן תשכח את הדברים. רבינא אמר השמר ופן ב' לאוין ניהו. רנב"י אמר בג' לאוין. (בביאור הפלוג' עיי' יד מלאכי ח"א קצח ותועפות ראם על היראים שנט).

ומנא הסמ"ג (ל"ת יג) "הפורש מן התורה אפילו זקן מופלג, עובר בל"ת שנא' ופן יסורו מלבבך" והביא המשנה באבות (דלק') והגמ' הנ"ל שעובר בשני לאוין, ועיי"ש ע"י. וכ"ה בסמ"ק (ט).

וכן מנא היראים (שנט) "פן תשכח את הדברים דברי יוצרך תן על לבך תמיד דכתיב השמר לך וכו' ותניא כל השוכח דבר אחד ממשנתו וכו' ופן תשכח לאו הוא, פי' לא תשכח". [והרמב"ן במצוות הנוספות מנה את זכירת מעמד הר סיני מפס' זה, ולכאור אינו בשי' הסמ"ג והיראים, אכן יעוי' בהעמ"ד שבמצוה זו כלולות הן האזהרות, לזכור את המעמד דהיינו המראה והפחד, וגם הדברים עצמן, והוה איסור שכחת התורה, ועיי' לק' בדבריו בהר"ח].

ואמנם הרמב"ם השמיטו ממנין הלאוין, (ועיי' שו"ע הגר"ז פ"ג). אך כבר נת' דמ"מ ס"ל דיש איסור לשכוח (עיי' פ"א ה"י). וכ' הפרשת דרכים (דרך מצוותיך ח"ב) דס"ל שהוא מהציוויים הכוללים שאין למנותם, כמ"ש בשורש ד'.

שי' שו"ע הגר"ז (פ"ב ד) דהשוכח דבר אחד מתלמודו עובר בל"ת דאורייתא, ולכן פסק דמי ששוכח **אסור לו ללמוד עוד**, אלא לעולם צריך לחזור על מה שלמד כדי שלא יעבור על הלאו, וילמד רק כפי השיעור שיוכל לזכור ואע"פ שבבכל ימיו ילמד רק מעט, עיי"ש.

אכן בד' הסמ"ג והסמ"ק הנ"ל מפורש דהלאו הוא דוקא על הפורש מן התורה. ועיי' לעיל בד' המהרש"א (בענין חזרת הלימוד) דתליא בפלוג' בגמ' בע"ז ורבנן ס"ל דליגרוס אע"ג דמשכח. וכ"כ בדליות יחזקאל (ח"א עמ' שמג, קונטרס מצות ת"ת) על דברי הגר"ז דהיא חומרא גדולה מאוד, והוכיח אף מהרמב"ם והיראים שהאיסור בפרישה מן התורה בכלל. ואף מ"ש השוכח דבר אחד מתחייב בנפשו, הוא באופן של פרישה ועיי"ש באריכות (עמ' שלה-שמח).

כ' בחי' מן ר"ז הלוי בפר' ואתחנן דבפס' "והיו הדברים האלה... על לבבך" זהו **ציווי על זכירת התורה**, דכשם שיש לאו פן יסורו מלבבך שהיא אזהרה לשוכח ממשנתו (עיי' לק'). כך יש על זה מ"ע שיהיו תמיד על לבבו ולא ישכחם. ומביא ראיה מהת"י שמתרגם "כתיבין על לוח לבכו". ועיי"ש דמפרש דעיקר העשה והלאו הוא על מסירת תורה שבע"פ, שתהא שמורה בלבבו ומסורה לבניו אחריו.

השוכח דבר ממשנתו

תנן באבות (פ"ג מ"ח) כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שנא' רק השמר לך וגו'. וביאר בס' הבתים (מצוה ד') משום שהתורה משלמת נפש האדם והיא צורת נפשו הקיימת, לכן השוכח ממנה מתחייב בנפשו. ועיי' כלי יקר (ואתחנן) דכשם שהוא שוכח התורה כך אין הקב"ה זוכרו. (ויסודו במנחות צט: כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר וכו', ובביאור הענין עיי' שביב אור - שבה של תורה עמ' רכו).

ופי' רבינו יונה דהעונש הוא מכיון "שלא נתן לבבו במה שלמד כי השכחה מצויה בבני אדם... והרי הוא מתחייב בנפשו כי יבא להורות עפ"י זכרונותיו וכו' ויאסור המותר ויתיר האיסור ונמצאת תקלה באה על ידו". והרשב"ץ (מגן אבות) הק' ע"ז דא"כ אמאי פטור כשתקפה עליו משנתו. ולכן פי' שמתחייב בנפשו מפני השכחה עצמה, שהיתה עימו תורה משמרתו מהמוות ושכחה בפשיעתו, וכדאי הוא שיתחייב בנפשו, עיי"ש.

אי' ביומא לח: כל המשכח דבר מתלמודו גורם גלות לבניו, ור' אבהו אמר מורידין אותו מגדולתו. והק' המהרש"א מהמשנה באבות דמתחייב בנפשו, ויישב דיש לחלק בין תלמוד למשנה דמשנתו הם דברים שקיבל מרבו ועונשו גדול, משא"כ תלמודו היינו דברים שבאו לו מתוך פלפול הלימוד, עיי"ש.

ועיי' העמק דבר (ואתחנן בהר"ח ד) דכל השוכח ממשנתו מעלה עליו הכתוב וכו', אינו פשטא דקרא, כיון דמייירי במקרא ולא במשנה, אלא הוא כונה שניה אזהרה לת"ח העוסקים בחקים ומשפטים שלא ישכחו מה שהעלו מתוך העיון. וכמדוק' הלשון דבר אחד **ממשנתו**, ומשמע להו גם מדכתיב "הדברים אשר ראו עיניך" דהיינו עיני הדעת עיי' העיון.

אי' במדרש משלי (פ"י) בפס' לא ירעיב ה' נפש צדיק, זה ת"ח כל זמן ששהוא מתעסק בתורה, אם נתעלם ממנו פרק אחד או דבר אחד מתלמודו, אינו נפטר מן העולם עד שבאין מלאכי השרת וסודרין לפניו בשביל שלא יא לו בושת פנים לפני הקב"ה לע"ל.

איסור שנחה בזה"ז

בשו"ע הגר"ז (הל' ת"ת פ"ב ה"ד) כ' דגם עכשיו שנכתבה תושבע"פ ויוכל לעיין בספרים מה ששכת, אין זה מועיל כלום, כי מיד ששכת עובר בלאו קודם שיעיין, ועוד שמצות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות.

אך דעת רבינו הגר"ח מוואלזין בכתר ראש (סז), דהשוכח דבר ממשנתו זה קאי רק על הראשונים שלמדו בע"פ. ובפשטות כוונתו דכיון שהתורה כתובה בספרים אין איסור. וכן משמע מד' רבינו יונה (לעיל) דחומרת השוכח דבר ממשנתו הוא משום שטועה בהוראה ע"ז. (ויל"ע במי ששוכח מה שחידש, ד"ת אלו עדיין לא נכתבו, אם גם להגר"ח איכא איסור).

אולם הגר"ז (ואתחנן שם) ביאר בדבריו דעיקר האזהרה היא על תושבע"פ הנמסרת מדור לדור, אבל אחר שנחתם התלמוד ונפסקה הקבלה איש מפי איש, לא שייך בזה האיסור.

דברים המשכחים

בהוריות יג: חמשה דברים משכחים את התלמוד, האוכל ממה שאוכל עכבר, וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיורי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו, וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו. ועוד אי שם י דברים קשים ללימוד, העובר תחת האפסר [הגמל] וכו' והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר מתחת ריח רע של נבילה וכו'.

והנה לא נזכר בגמ' דיש איסור בעשיית כל הדברים הללו, וכן לא הובאו ענינים אלו ברמב"ם ובטוש"ע. [ורק ענין אחר מובא בשו"ע או"ח סי' ד (סי"ח) דבמילי דצריך נט"י ולא נטל, אם ת"ח הוא משתכח תלמודו].

ועי' ס' חסידים (תתרח) על חכם שנשאל אם מותר לאכול מלחם שאכלו ממנו עכברים, וענה "אינך חייב עד שישב ויסירם מלבו", ומבואר דאין איסור באכילת דבר המשכח. [ועי' עוד שא"ל דכיון שמתבטל מד"ת מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים, כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם". ז"א שהדברים הללו קשים לזכרון בכלל, ולאו דוקא לת"ת].

אך הדברי מלכיאל (ח"ד סי' א ד"ה ובסוכה) כ' שאסור לאכול ממה שאכל עכבר, ועוברים בזה על פן תשכח. ועי' לק' בדבריו בח"ב וצ"ע. וכ"כ בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ד קל) דכיון שעושה מעשה שע"ז שוכח תלמודו עובר בלאו דשכחת התורה.

וכן הוכיח בס' זכרון (ח"ב) מהאר"ר (קע"ב) שכ' דהממלא כריסו עובר בל"ת דהשמר פן תשכח. אכן מסיק דצ"ל דנקט כן להפלגה בעלמא, ואין איסור כמבואר מהס"ח ומהשמטת הפוס'; כיון שאינו מוכרח שישכח אלא רק גורם להחלשת הזכרון. והדברי מלכיאל (ח"ב נגב) כ' דהפוס' לא כתבו לדינא שאסור לאכלם משום שגורם במזיד שישכח תלמודו, מכיון דהוא רק חשש שזיק ואינו ודאי, או שיוכל לעשות כנגד זה דבר המועיל לזכרון, ע"ש.

חלקי התורה

כ' בשו"ע הגר"ז (פ"ב ה"ה) דמי ששוכח דבר ממשנתו כאילו מתחייב בנפשו, אבל מי שלא למד כלל דבר זה שהיה יכול, הרי זה מתחייב בנפשו ממש, וכמ"ש ודלא מוסיף יסיף.

ועי' אגרו"מ (יו"ד ח"ב קי) דיש מצוה וחייב ללמוד את כל התורה כולה, והוכיח כן מהגמ' ומרש"י ורמב"ם. [וכ' דמ"ש במנחות צט: דיוצאים יד"ח ת"ת בפרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, הוא רק באיש שכבר למד כל התורה והוא זכרון גדול, או במי שהוא אנוס מלקיים מצות לימוד כל התורה]. אי באדר"ג (פכ"ט ז) כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, לא טעם טעם של חכמה, כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו הלכות, לא טעם טעם של יראת חטא.

עי' ברכ"י יו"ד רמו שהביא "לימוד הגמ' ורש"י ותוס', חייב כמו הנחת תפילין". ועי' ש"ך שם (סק"ה) בשם הדרישה דאין יוצאים בלימוד גפ"ת אלא יש ללמוד בספרי הפוסקים כמו הרי"ף ומרדכי והרא"ש וזהו שורש ועיקר לתורתנו. ועי' שו"ע הגר"ז פ"א סוף ה"א וה"ה ובפ"ב ה"ב.

כ' החיי אדם (הקדמה אחרונה ד"ה והנה כבר) דעיקר לימוד התורה הוא לידע מצוותיה בכל פרטיה, כי במצות ת"ת איכא ב' מצוות, הא' ללמוד תורה ובה אין חילוק מה לומדים, והב' שיהיה הלימוד ע"מ לעשות. וכ' דאין ספק שהחלק ללמוד ע"מ לעשות קודם לחלק הראשון, כי בזה מקיים שניהם, ועי' שו"ע. (ועי' ברמ"א יו"ד רמב, ל).

והבית הלוי בהקדמתו (וכן בפר' משפטים) האריך בב' דינים אלו ופי' בזה מאחז"ל בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע וכו', דהנשמע הוא תכלית מצד עצמו דיש לימוד בשביל העשיה והוא עול מצוות, ויש לימוד שהוא עול תורה, וזה דוקא ע"י שהקדימו, (דנשמע ונעשה הוא רק שמיעה בשביל לעשות), ולכן זכו לשני כתרם.

הרב יעקב פישר

** ומה' היתה נסיבה, הראנו לדעת אשר גם בארץ אויבינו כהיום הזה בסתר המדרגה האחרונה שבאחרונות - ה' ירחם, עכ"ז ה' אור לנו להחיותנו בטללי אורות ונבולות החכמה... כי לא יטוש הוא ית"ש את עמו בעבור שמו הגדול. [הגר"ח מוואלזין בהקדמתו לבהגר"א על ספד"צ].

** לפי שהיו שכניו של משה שהיה עוסק בתורה, נעשו גדולים בתורה. שנאמר "יהודה מחוקקי" "ומבני יששכר יודעי בינה" "ומזבולון מושכי שבט סופר". [רש"י (במדבר ג' לח) ע"פ התנחומא]. אלמא שכל אחד כפי חלקו, וכיודע. [וכע"ז בהקדמת המס' וז"ל: יכנסו יותר אל הקודש, דיינו למוד התורה"ק, מהם בפלפולי הלכות, מהם במדרשים, מהם בפסקי הדינים וכו'].

** בבכורות נב: טובה חכמה עם נחלה (קהלת זיא) ופירש"י טוב טעם חריפות האמורא עם נחלת הברייתות. ובסנהדרין מב. במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות של משנה וכו', ופירש"י מלחמתה ש"ת - הירייתיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה. לא (כ) [ב]אדם המפולפל ומחודד ובעל סברא ולא למד משניות וברייתות הרבה. כי מהיכן יתגלה הסוד... ע"ש. וכל מה שתלמדו - תחזרו ותשנו תיכף. כי מלמוד פעם א' א"א לזכור. כדאמר' במס' עירובין לא יחרוך רמיה - לא יחרוך ציד הרמאי וכו'. [מהר"י מליסא בעל החור"ד ונתה"מ בצוואתו, אות ג].

** בסנהדרין לג: אמר ליה אדמוקדך יקיד וכו' ופירש"י כלומר בעוד שאתה עוסק בשמועתך תן לב להבין וכו'. ובע"ז סח. חגא לא מידע ידע מאי קאמרי רבנן, תיבתא קא מותיב (!?). ובסנהדרין לה. מ"מ ליבא דאינשי אינשי, ופירש"י דאע"ג דזכור לו יסוד הטעם הוא שנכח מלבו ישובו ואין יכול לתת טעם הגון כבאשכונה.

ואם יהיה לאל ידכם לפלפל בח[דן]ת' - תקבעו בכל יום שעה אחת ללמוד שיעור עיון. כי עיקר השאלה פלפלת בחכמה (שבת לא). [מהר"י מליסא בצוואתו, אות ב].

רבנו הרע"ק א' הזהיר לתלמידיו הגאונים וכו' שעיקר היגיעה והעמלה בתורה תהיה להישיר השכל אף אם עי"ז יחסר כח הבקיאיות, שאין עת מספקת על שניהם. כי מי ששכלו ישר באמת, אזי שכלו הישר ישמרהו וימנעהו מללכת שובב להעלות על דעתו חלילה נגד חלילה נגד הרמב"ן... כי כל דברי קדשם מיושרים בתכלית, וההיפך מדבריהם הוא עקום בתכלית. [הגר"ז (בריח חי רע"קא על חולין, ווארשא תרצ"ב), הובא בס' גליון הש"ס השלם].

גם העיקר לאחוז בסברא הישרה, ואשר אינה ישרה לאמתה של תורה גם אם מחודדת - אותה תרח[י]ק. וכד דייקת שפיר תשכח שכל גדולי הראשונים והאחרונים ז"ל לא נשתבחו אלא בסברא ישרה. כל הישר מחבירו - גדול מתבירו. [וחלילה שלא להשיב בקיטור לשום אדם וכו' כי אין דעות בנ"א דומים זל"א...]. [הגר"ח מוואלזין, במכתב לנכדו, מודפס בסוף הכתר ראש].

** והעיון שתלמד[ו]ן יהיה אליבא דהלכתא, לא בפלפול הנהוג בעוה"ר הרבים בדור הזה. [צוואת בעל החור"ד שם].

לפלפל אליבא דהלכתא, מפני ששונה מאוד העיון אם רק מפלפלים שלא אליבא דהלכתא, או אם מסיקים צורת ההלכה היוצאת מן הפלפול. וכיון שהמצוה ללמוד ע"מ לעשות, צריך ללמוד באופן זה גם אם אינו יודע להורות הלכה למעשה. מ"מ בשעת הלימוד יש ללמוד בצורה זו. [ס' טהרת התורה, פתיחה לח"ב]. [ועי' בקוב"א חזו"א, ח"א סי' ב].

רבות יגעתי שלא ללכת מן המלה בגדולות ונפלאות וכו'. [אמרי בינה. בהקדמתו לחו"מ].

מאן דתנא הכי לא משתבש, כי לא נהג בפלפול הנהוג המבלבל דעות הישרות ומקלקל אורח[ו]ת ונתיב[ו]ת. ישר וכו'. יהיה מורה דרך ללומדי תורה אין יקבצו יד על יד אחת לאחת עד שיהיו דברי תורה משוננים בפייהם - כל סוגיא שמורה בכל וערוכה... כי החדש אסור מן התורה בכל מקום, ונסתגר בדברים ראשונים אשר כבר היו לעולמים ובעקבותיהם נלך. [חת"ס בהסכמה לס' כסף נבחר].

אומר אני אי דייקינן הכי לא תנינן, צריכין אנו לכוף אזנינו לשמוע ולקבל דברי הראשונים ז"ל שהם אמרו כך היא המדה... [שו"ת חת"ס. חו"מ סי' צ"ח]. ** כל ספרי שו"ת מועילים לפתוח שער העיון למי שבא לפניו הוראה זו להפך בדברים ולהגיע למעשה. [אגרות הגע"ז ז"ל, סי' ח].

פתיחת ספרים וכו' מקדים להתחכם מהראשונים לדעת הערותיהם וישוביהם וכו'. [הקדמת האור החיים, ושם כ' שלא עשה כן ולהכניס משלו רק טפח ולפרש פירוש ממוצע מבניהם, דלזאת יקרא אחיו של נחש הקדמוני כי ערום יערים להתגדר, ע"ש, ומכלל זה נמצאו למדים שע"פ כשאין בזה משום להתגדר ולהתנאות בשל אחרים - זה שהזכיר הוא דרך לפתוח שערי העיון וכנ"ל].

** וטח עיניהם מראות, מהבין והשכל לבותם, אשר לא זו הדרך בחר בו ה', כי לא ירצה, ועוד מעט בהמשך הזמן יוכלו להיות ח"ו ללא כהן מורה (!) ותורה מה תהא עליה! [הגר"ח בנפח"ה, ש"ד פ"א].

וכבר נשמע קול צווחה במחנה העברים מרבנים גדולים באסיפות שונות שצווחו מרה ע"ז, מי יורה הוראה ומי ידן. למה לא יתמנו בישיבות הגדולות ובעיקר בכוללים, גדולי הוראה מורים מומחים ומובהקים שילמדו למי שראוי לכך חלקי הש"ש בעיון רב... ובאופן ובמקום שאין הזמן והעת מוכשר לכל אלה, צריכין גדולי הישיבות והרמ"ים להכריע מה לקרב ומה לרחק, ושלא לדחות עיקר גדול זה. וצו השעה הוא להתענין בכובד ראש הרבה יותר בענין הלזה. [שו"ת חלקת יעקב בהק' לאה"ע].

** כאן אוסטרור'ה אשר ממנה תצא תורה לרבים, ולא מצד עצמה אשר בעוה"ה אין לה קצין ומורה, כי אם מצד חברים המקשיבים לתורת ה'; [שו"ת מהרש"ל רס"י ח].

הנה יש לחקור בגדר איסור שכחת דבר מלימודו האם האיסור הוא בעצם השכחה ולפי"ז הוא דין נוסף בהלכות ת"ת דיש הלכה לא לשכוח, או"ד דיסוד האיסוד הוא משום עצם החסרון בעסק התורה דלפי"ז הוי **מגוף הזין ת"ת** דחלק מלימודה הוא לא לשכוח, [ויתכן עוד צד ג' שיסוד האיסור בשכחת התורה הוא מה שנמנע עי"ז מלקיים את התורה ולפי"ז כל האיסור הוא רק אם שוכח דבר הלכה וכדו' וצ"ב].

והנה הטור יו"ד רמ"ו והוא מלשון הרמב"ם פ"א מת"ת עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנא' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא **יעסוק בתורה הוא שוכח**. וצ"ע מש"כ דכ"ז שלא יעסוק בתורה הוא שוכח דנראה דמכוח האיסור לשכוח לכן חייב ללמוד תורה עד יום מותו וצ"ע דהא לכאורה מעיקר החיוב ת"ת הוא ללמוד עד יום מותו, ועוד צ"ב דלכאורה דין שכחה מישך שייך להלכות ידיעת התורה ולא מהלכות ת"ת ואמאי כ' הרמב"ם דכיון דשוכח לכן חייב בת"ת.

והמבואר ע"כ דעיקר האיסור לשכוח הוא חלק מהעסק בתורה, והיינו דאין איסור בגוף השכחה אלא כל האיסור הוא בגוף הלימוד דחייב ללמוד בצורה כזו שלא ישכח והוי גדר **שיעור בלימוד תורה** דהלימוד יהיה בתורת העסק.

והנראה עוד בזה דהנה ש"י הרמב"ן בהוספות למצוות ל"ת וכן בדברים פ"ד דנתחייבנו לזכור מעמד הר סיני כל הימים ונאסר עלינו לשכוח ולהסיר אותו מדעתנו וילפי לה מקרא השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו. וכן ש"י הבה"ג לאוין ק"ע. אמנם רוב מוני המצוות לא מנו מצוה זו במנין המצוות עי' בסה"מ לרמב"ם ובסמ"ג ובחינוך ועוד שלא הזכירו מצוה זו.

ויש לעיין בש"י הרמב"ן והבה"ג דהא משנה ערוכה היא באבות פ"ג מ"י כל השוכח דבר ממשנתו הרי"ז מתחייב בנפשו שנא' רק השמר לך פן תשכח את הדברים וכו'. ומבואר בגמ' דהך קרא הוי אזהרה על שכחת ד"ת ולא על שכחת מעמד הר סיני.

והמתבאר בדברי הרמב"ן דשורש איסור שכחת התורה אי"ז איסור בעצם השכחה אלא האיסור הוא דהשכחה היא **חסרון בעסק התורה** והוי הלכה בדין לימוד התורה ושיעור בהלימוד תורה דלא יסיר ד"ת מליבו

ובזה א"ש דס"ל לרמב"ן דמהאי גופא דילפי לא לשכוח ד"ת זה מחייב נמי זכירת מעמד הר סיני, דיסוד זכירת מעמד הר"ס אי"ז דין בעלמא לזכור אותות ומופתים שנעשו במתן תורה אלא שורש זכירת מעמד הר סיני הוי חלק מגוף קבלת התורה ומגוף עסק התורה דזהו צורת עסק התורה כמו שניתנה בסיני והוי הלכה חדשה ללמוד **תורה כצורתה מסיני**, וא"כ כמו"כ נמי חלק ממעמד הר"ס הוא העסק בתורה והוא ההלכה של איסור שכחה ללמוד ולעסוק בתורה כדי שלא ישכח, ואם מסיר ד"ת מליבו תו יש כאן חסרון בעסק התורה המביא לידי שכחת התורה ושכחת מעמד הר סיני.

והנה יסוד הדברים הוא ממש"כ המגילת אסתר לבאר סברת הרמב"ם דלא מנה מעמד הר סיני למצות עשה או ל"ת משום דהוא מצוה כוללת כל התורה והוא שלא ישכח את הדברים וכו' **והוא ענין התורה** ע"כ, והיינו דנקט דמעמד הר סיני הוא חלק מגוף התורה. ובזה י"ל דגם להרמב"ן דין שכחה הוי חלק מגוף העסק בתורה וממילא הוא מישך שייך למעמד הר סיני דהוא נמי מגוף העסק בתורה.

ועי' לשון היראים שנט' וז"ל דברי יוצריך תן על לבך תמיד דכתיב השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח וגו' ותניא באבות כל השוכח ממשנתו וכו'. ומבואר דהדין שכחת התורה הוי הלכה בצורת העסק בתורה דיהיו הדברים על ליבו תמיד.

והנה הגר"ז בשו"ע ת"ת ס"ח כ' דמי שהוא שכחן גדול ואם ישנה רק פרק אחד ביום ויחזור עליו מאה פעמים ולא יזכרונו כי אם חודש אחד ואח"כ אם לא יחזור עליו יתחיל לשכוח מעט מעט הרי"ז חייב לעשות כן כו' ואף שנמצא שלא יוכל ללמוד ולידע כל ימיו רק כדי מה שיוכל לחזור בחודש אחד לא יחוש, וכן הוי מצויים בימיהם תלמידים שלא היו בקיאים ויודעים **בע"פ רק מסכת אחת**. ומבואר דנקט דיש איסור בגוף השכחה ולכן נקט דיהיה בקי כל ימיו רק במסכת אחת.

ובאמת הרבה אחרונים פליגי עלה ועי' בס' הלכות הגר"א להגר"מ שטרנבוך שליט"א רט"ו דהביא כמה אחרונים דפליגי בזה דלפי"ז תשתכח התורה מיישראל לקבוע תלמודו בצורה כזו שלא ישכח דבר ממשנתו לעולם עכ"ל. והסברה בזה דכיון דהדין שכחה הוא מהלכות הלימוד גופא והוי חלק מהעסק בתורה אי"כ ודאי קודם צריך שיהיה תלמוד ודו"ק. והנה בברכות ס' אשתי אדם מפחד תמיד בד"ת כתיב ופרש"י מפחד שמא תשכח ומתוך כן הוא מפחד לשנות תמיד. ומבואר דהוי חלק מהדין ת"ת לחזור ולשנות תמיד.

א. כתבו התוס' [ב"מ ב. ד"ה שנים ובעו"ד] דרבי לא היה שונה הש"ס כסדרו אלא כסדר שהיו חפצים התלמידים. ולכאורה זה מוקשה מהגמ' [ב"מ צז.]: 'אמרו ליה רבנן לרבא שאל לן מר'. [רש"י [ד"ה שאל]: 'לכומר, רבינו נשאל לנו למלאכתנו ללמוד לנו תורה לישב ומלמד לנו תורה כל היום, ואם נשאל ממנו בהמה ומתה ניפטר דהו"ל שאלה בבעלים']. 'איכפיד, אמר להו לאפקועי ממונאי קא בעיתו, אדרבא אתון שאילתון לי דאילו אנא מצי אישתמוטי לכו ממסכתא למסכתא אתון לא מציתו לאישתמוטי, עכ"ל הגמ'. ומפורש, בהיפך, דהדרב מסור בידי הרב ועל פי חפצו ילמדו המסכת, ודלא כהתוס' לעיל. ועוד צ"ב מנ"ל לתוס' שזו היתה דרך רבי.

ב. איברא דצ"ע מה השיב רבא לתלמידיו, שאינו שואל להם לפי שבדעתו תלוי איזו מסכת ילמדו, הא מאי נפק"מ בזה, הלא מכל מקום הוא הנשאל להם לעצם הלימוד. וביותר יש לתמוה על המשך דבריו 'אדרבא אתון שאילתון לי, דהא מה"ת, דהלא אפי' נימא שאין הוא משועבד להם, מ"מ מדוע הם המשועבדים לו, הא סו"ס הוא העושה עבורם מלאכה.

ג. והנראה דמקור התוס' דרבי שנה 'כסדר שהיו חפצים, הוא מע"ז [יט.]. 'אמר רבי אין אדם לומד תורה אלא ממקום שליבו חפץ שנאמר 'כי אם בתורת ה' חפצו'. ופירש"י [ד"ה ממקום]: 'לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת לפי שליבו על תאוותו. עכ"ל. הרי שסבר רבי להדיא שזו הדרך בהוראה - ללמד כפי חפץ התלמידים. ודו"ק בתוס' הנ"ל שדקדקו בלשונם 'חפצים התלמידים' ושו"ר במאירי נזיר [ב. ז"ל]: 'שהמשנה אין אדם שונה אלא ממקום שליבו חפץ ומקדים ומאחר כרצונו, ואף רבינו הקדוש היה עושה כן'.

ולעומתו, רבא שאמר בב"מ [צז.] לתלמידיו שאינו משועבד להם, אזיל לשיטתו שם בהמשך הגמ' בע"ז: 'אמר רבא אין אדם לומד תורה אלא במקום שליבו חפץ, ולכאורה פשוט דלאו היינו 'ממקום' - מאיזו מסכת, אלא באיזה מקום תורה ואיזה רב שהתלמיד חפץ בו, ובו וממנו יוכל ללמוד כהוגן [ורמז לזה במאירי ברכות כו. עש"ה]. ועל דרך הא דאיתא בב"ב [כב, א]: 'אדמגרמיתו גרמי בי אביי תו איכלו בישראל שמינא בי רבא, שהתלמידים בוחרים איזה רב ואיזה סוג לימוד שיש להם בו חפץ.

ומעתה ליכא סתירה בב"מ אי הרב משועבד לתלמידיו או לתלמידיו לו, אלא היא מחלוקת ביסוד דרכי הרבצת התורה לתלמידים, אם הרב הוא המחוייב ומשועבד לחפצי ורצונות תלמידיו, או דלמא התלמיד הוא זה שמשועבד לצרכי רבו.

איברא דהדבר מוקשה היאך פליג רבא האמורא אדברי ריה"נ התנא, ועוד הנה הלשון 'אמר רבא' ולא לשון מחלוקת 'רבא אמר', וצ"ב היאך יתכן שאין כאן מחלוקת. גם צריך ביאור וסברה ביסוד צדדי הענין דרב ותלמיד, מי משועבד למי?

ד. ויש לבאר הענין בהקדם השאלה אהא דתנינן [אבות ד ה.]: 'כל הלומד...מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור' וכו'. וכן מטבע בברכת ק"ש דשחרית: 'לשמעו ללמוד וללמד לשמור' וכו', ומשמע מינה דדרגת 'ללמד' קודמת וגבוהה וחשובה ממדרגת 'ללמוד'. וכן מפורש בכתובות [יז.]: 'ר"ש ואיתימא ר"י אמר נטילתה כנתינתה מה נתינתה בששים רבוא אף נטילתה [-] ת"ח שנסתלק,לויתן] בששים רבוא [בב"א], וה"מ למאן דקרי ותני ולמאן דמתני [-] ת"ח המלמד תורה לאחרים] לית ליה שיעורא: [-] אין שיעור לחמוייבים ללוותו]. והנה כנ"ל שמעלת המלמד גבוהה מחשיבות הלומד.

והנה צ"ת שבעלה יש במלמד' יתרו מן ה'לומד'. דהלא ה'מלמד' בסה"כ חוזר על הידוע לו [וגומל חסד עם תלמידו], ואילו ה'לומד' דבר חדש מקיים את עיקר מצוות ת"ת. וביותר צ"ב אמאי שרי ל'מלמד' להזניח את מצוות ידיעת התורה שלו, לטובת לימוד לאחרים, הא קי"ל ד'חיך קודמין [ב"מ סב].

ה. והנה כתב מהרש"א ב"מ פד. דרבי יוחנן קרע את בגדיו על ריש לקיש כדי לתלמיד לרב אחר שגילה שמקושויות ר"ל הוה רווחא שמעתא והו"ל כאלו למד ר"י ממנו. והיינו דגם כשהרב 'מלמד' אי"ז חזרה גרידא, אלא המשך לימודו, ונמצא שגם כשהוא 'מלמד' הרי הוא 'תלמיד' המקיים מצוות ידיעת התורה. וכן מפורש בב"מ לג. 'ת"ח שבבבל עומדין זמ"ז ומקרעין זע"ז, אלא שזה בלימוד החברים ואילו מהרש"א הפליג לחדש הדבר בגדרי רב ותלמיד, שה'תלמיד' נקרא 'רב' וה'רב' נחשב 'תלמיד'.

ו. איברא דכ"ז שייך בדוקא ברב ותלמיד העוסקים בתורה בדרך פלפול כלימוד ר"י ור"ל, אכן בהעוסקים בתורתם בניחותא. לכאורה אין המשך לימוד אצל ה'מלמד' התורה של הרב על ידי שמלמד, ונפק"מ, שבלימוד בניחותא אין לו לשמש רב טרם שידע כל התורה.

ז. ומעתה יתבאר דזהו יסוד פלוגתת בבל וא"י בהוריות [יד.]. מאן עדיף למהוי ראש הישיבה, 'סיני' או 'עוקר הרים'. דבבבל אמרו ש'עוקר הרים' עדיף וא"י סברי ד'סיני' עדיף. ולהנ"ל הטעם הוא מפני שבבבל עקרו ההרים, ובא"י בנחת כסיני. [סנהדרין כד.]. ויתבאר עוד שאין חילוק בעצם בין 'ללמוד' לבין 'ללמד' אלא הם שני חלקים מן השלם כמש"כ בסה"מ להרמב"ם [מ"ע י"א]: 'שצונו ללמוד תורה וללמדה וזהו הנקרא תלמוד תורה, אלא דבכל מקום עסקו בה כתבניתם.

ח. ומעתה הכל א"ש, דרבי שלימד בא"י בנחת והיה 'סיני', לימד כחפץ התלמידים דלא נצרך לתלמידיו כדי להשלים ידיעת התורה, אבל רבא שלימד בבבל בפלפול רשאי היה ללמד קודם שהגיע לידיעת התורה לפי שישלימה ע"י תלמידיו, והם משועבדים לו לצורך כן.

הרב יחזקאל ליברמן

איתא בגמ' הוריות י"ד. פליגו בה רשב"ג ורבנן חד אמר סיני עדיף וחד אמר עוקר הרים עדיף. רב יוסף סיני, רבה עוקר הרים, שלחו לתמן איזה מהם קודם, שלח להו סיני עדיף דאמר מר הכל צריכין למרי חטיא... אביי ורבה ור' זירא ורבה בר מתנה הוו יתבי והוו צריכי רישא אמרי כל דאמר מלתא ולא מפריך להו רישא, דכולהו איפריך דאביי לא איפריך... ע"ש עוד.

וביאר רש"י שם דסיני היינו מי ששנה משנה וברייתא סדורין לו. כנתינתן מהר סיני. ועוקר הרים היינו בהו חריף ומפולפל בתורה אע"פ שאין משנה וברייתא סדורין לו כנתינתן מהר סיני. ועוקר הרים היינו דהוו חריף ומפולפל בתורה אע"פ שאין משנה וברייתא סדורין לו כ"כ, ונמצאת למסקנת הגמ' כפשוטו עדיף מעלה של סיני משום הטעם דהכל צריכין למרי חטיא דהיינו כמש"כ רש"י דמשנה וברייתא אבוהו בהלכתא.

וראיתי בספר באר שבע על הוריות שם שהעיר מגמ' שבת ל"א. דאיתא אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפרו ורבו, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר... והק' דהלא כיון שפסקין שסיני עדיף למה לא שואלין אותו אם למד הרבה תורה דהיינו המעלה של סיני, ולכאורה יש להקשות יותר דלמה שואלין אותו אי פלפלת בחכמה שכפשוטו היינו מעלה של עוקר הרים, הלא יוכל לתרץ שעסק כל ימיו על סיני שהוא יותר חשוב מפלפול.

עוד הק' מגמ' בב"מ פ"ה: דאיתא דריש לקיש הוה מצייץ מערתא דרבנן, כי מטא למערתיה דר' חייא איעלמא מיניה חלש דעתיה אמר רבש"ע לא פלפלתי בתורה כמותו, יצתה בת קול ואמרה לו תורה כמותו פלפלת. תורה כמותו לא ריצת, ומשמע שגדלותו תלוי על פלפול בתורה דהיינו מעלה של עוקר הרים ולמה לא אמר שיש לו ידיעות בתורה כמותו, עוד העיר מגמ' ברכות ו': דאיתא אגרא דשמעתתא סברא דהיינו דעיקר שר הלימוד היינו סברא [ע"ש ברש"י ב"ה אגרא בפרקא] וכפשוטו היינו להעמיק ולהקשות ולתרץ והלא סיני עדיף וצריך להיות עיקר שר על הלימוד של סיני.

ולכאורה יש לתרץ כל הני קושיות דגם מעלה של סיני אינו רק ללמוד מהר ולידע כל משניות וברייתות, אלא צריך להבין הדברים שלומד, וע' רש"י בברכות ו': על הגמ' של אגרא דשמעתתא סברא שכתב שהוא "יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר" ומבואר דמעלה של סברא היינו להבין הדבר עם טעמו. ולפ"ז נראה שמעלה של סברא היינו מעלה של סיני ולא מעלה של עוקר הרים, דמעלה של עוקר הרים היינו לפלפל בתורה לאחר שהבין הסוגיא לגמרי, אבל כאן מדברים להבין הסוגיא עם טעמו, וגם זה צריך הרבה יגיעה וכמבואר ברש"י הנ"ל.

וכן הפמ"ג באו"ח ס"י קל"ו באשל אברהם. שמייירי בסדר העליות מי קודם למי, כתב ת"ח בעל הוראה קודם לת"ח מפולפל ואין בעל הוראה, יראה דהיינו סיני ועוקר הרים סיני עדיף, ומבואר דצריך להגיע לדרגא של בעל הוראה מתוך סיני, והיינו בע"כ כשמבין הדבר היטב עם טעמו [וכן מבואר ברשב"ם בב"ב קמ"ה: דמימרא דהכל צריכים למרי חטיא היינו מי שהו בעל הוראה], ש"ר שהדברים מפורשים במאירי בהוריות שם שכתב "ודוקא שאע"פ שאינו מפולפל כ"כ הוא בקי בפירושן של הלכות ובמה שיוצא מהם ויש לו בחינת דמיון הדברים זו בזו והוצאת דבר מתוך דבר כראוי, אבל מי שאין בידו אלא סוגיית התלמוד סדורה בפיו ואין בידו דרך פסק הבחינה בדמיונות ובהבנת דבר מתוך דבר אינו בכלל סיני כלל ולא בכלל בעל הוראה..."

ולפ"ז יש לתרץ קושיות הבאר שבע דכיון דבעי להבין הגמ' עם טאמו כדי להגיע לסיני, א"כ בעי דרגא של פלפול רק להגיע לפשט בהסוגיא, וכמו שמצוי שיש קושיא ממקום אחר וע"י שמפולפל בהקושיא בא לידי ההבנה אמיתית בהסוגיא. וזהו ששואלין לו אם פלפל בחכמה ולהבין דבר מתוך דבר להגיע להבנה האמיתית בסוגיא. ונכלל בז' אי למד כפי כוחו באופן זה, וזהו מה דקאמר ר"ל דלא פלפלתי בתורה כמותו להגיע להבנה האמיתית. וזהו מעלה של אגרא דשמעתתא סברא וכנ"ל, ומעלה של עוקר הרים היינו דלאחר שמבין הסוגיא לפלפל עוד פלפולים, ואי דנים אנחנו בזה נראה בכל דרך הלימוד של הישיבות שנוהג בזמנו הוא מעלת סיני ולא עוקר הרים דכל החקירות ופלפולים הוא להגיע להבנה יתירה בסוגיא, ושפיר לומדים כצורה של המסקנא בגמ' בהוריות.

ויש לציין שאע"פ שכתבנו מהפמ"ג שפסקין שסיני עדיף מעוקר הרים, מ"מ בהגהות של ר' שלמה קלוגר על הפמ"ג [שנדפס בשו"ע מהדו' מכון ירושלים] חולק וכתב דבזה"ז שיש ספרים נדפסים עוקר הרים עדיף וע' במאורי המועדים [על שבועות] שמביא שכן מצדד גם הגרמ"ד הלוי סולובייצק שליט"א.

הרב יעקב לוויה

במשנה באבות בפ"ב מ"ח חמישה תלמידים היו לו לרבי"ז ר' אליעזר בן הורקנוס. ר' יהושע בן חנניה, ר' יוסי הכהן, ר' שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן ר' אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד טיפה ר' יהושע אשרי יולדתו וכו'.

וצ"ב דהתנא בא למנות שבחן של החכמים וברבי אליעזר בן הורקנוס מבאר תכונה שהיתה בו היינו כל מה שלומד אין מאבד, ולכאורה אין זה שבח דאם אדם ניחון בזכרון מיוחד אין זו מעלה שקנה בקנין שלו, ואמנם ודאי מעליותא היא שניצל ר' אליעזר את כוחו המיוחד והנדיר לשמור את תורתו המרובה כמובא במס' סוכה ובסנהדרין כשעלו חכמים לבקרו, ע"ש. אך צ"ב הוא דלכאורה עצם הזיכרון הוא תכונה ואינו מעלה שיש למנותה בסדר שבח התלמידים.

ועי' בתפארת ישראל שם שמיישב באופן נפלא שר' אליעזר הגדול קנה את קנייניו הנחציים ע"י תשוקה רבה והיא הגורמת לזכרונו המופלא, ז"א שאין זו תכונה אלא מעליותא מיוחדת במינה שכל לימודו היה בתשוקה רבה ובאהבה גדולה, וזה גרם שלא יאבד כל מה שלומד, וע"י כך נעשה קנין אישי ועשה כן אחר שהמית עצמו באהלה של תורה כמבואר במעשה שהדירו אביו מנכסיו ואכל אדמה מעניותו ולא שם ליבו למה ששם בפיו אלא כל מעייניו בתורה הקדושה ובקנייני הנצח. [וכעין זה מובא בחפץ חיים עה"ת פר' שלח בליקוטי מעשי למלך (עמ' רד) עיי"ש].

כעין דברים אלו מצאנו במס' ביכורים פ"ג בהנהגת הדרך שהיו מביאים את הביכורים לבהמ"ק ברעש גדול וכל אנשי העיירות היו יוצאים לקראת מביאי הביכורים ולנים ברחוב של עיר ומעטרים הביכורים בתוספת ביכורים בגזולות ובזהב והחליל מכה לפניהם וכו' והכל בשמחה גדולה וכבוד מיוחד. ובאמת צריך ביאור מפני מה נתיחדה מצוות הביכורים שבאה בשמחה כזו.

והנה בתכלית הביכורים נתפרש בתורה דכתיב (דברים כו יא) "ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ד' אלוקיך לך ולביתך", דהיינו לשמוח ולהכיר בחסד הגדול שעשה הקב"ה עם האדם בהצמחת פירותיו בכלכלתו ופרנסתו, ולא יאמר כוחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. ולפ"ז י"ל דמטעם זה נתקנה הבאת הביכורים בעסק גדול, שע"י שמוסיפים עינים של שמחה וכבוד מסביב המצוה מחזק את הענין עצמו ומתקרבים שורשי הדברים אל הלבבות. וכלל חשוב הוא בחינוך עצמו ובניו אחריו על ידי השמחה וההתלהבות ממעשה המצוה אשר עושה נכנס ההכרה באברים פנימה שכל הנעשה מאיתו יתברך. וזוהי התשוקה הרבה של רבי אליעזר הגדול ושלא יאיבד טיפה מלימודו ע"י השתוקקותו הרבה.

ועפ"ז אפשר לפרש הפס' שנאמר בפר' בחוקותי "והתהלכתי בתוכם", ומפרש רש"י אטייל עמכם בגן עדן, ולכאורה בפשטות הפס' והתהלכתי בתוכם היינו בעוה"ז, כמשמעות "בתוכם" דהיינו ברשות שלכם שהוא עוה"ז, אבל בגן עדן אינו "בתוכם", ומפני מה רש"י מבאר הענין על עוה"ב היינו גן עדן ששם יטייל עמנו הקב"ה.

אכן ע"פ הדברים דלעיל, יש לפרש דאם נקיים בעצמנו את "בחקתי תלכו" ונעמול בתורה וכל זה ע"י שנרגיש שגן עדן הוא "בתוכם" ז"א שכבר כאן בעמלנו בתורה נרגיש את הגן עדן, את מתנת הנצח שנתן הקב"ה לעמו הנבחר מכל אומות ונבין שהתורה כלי חמדתו של הקב"ה שהיה משתעשע עמה ונתנה לנו, נרגיש גן עדן בעצם העסק בה. וע"כ אטייל עמכם בגן עדן - בתוכם היינו בעעסקכם בת"ת בעוה"ז. ועי' בליקוט שמעוני בחקתי עה"פ והתהלכתי בביאור ענין הטיול).

וכעין דברים אלו כתב האגלי טל בהקדמתו, שאין סתירה בין התענוג העילאי שמרגיש אדם בלימודו לבין לימוד תורה לשמה ואין זה מגרע משכרו הנצחי במאומה ע"י שמתענג ונהנה מלימודו כי עצם לימוד התורה היא ע"י ו"הערב נא" וכלי זה חסר הרבה בלימודו. ויסוד הענין מבואר בישיעה (מ"ג, כ"ב) "ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל" וכמו שביאר המגיד מדובנא בספר כוכב יעקב במשלו המפורסם שאם אתה מרגיש יגע במשא שנסאת בעבורי אין זה החבילה שלי יען שהמשא שלי קל.

ואין הדברים סותרים את העמל והיגיעה שצריך האדם לעמול ע"מ לזכות לכתרה של תורה ורבותינו השחירו שיניהם והקיאו חלב אימם ע"מ שתתקיים תורה במעיהם, אך לא צר להם על כך אלא התייגעו בשמחה כאדם שסוּחב חבילה של יהלומים ואפי' ששוקלת הרבה מ"מ שמח בכל צעד ושעל עד שמגיע לביתו, ובמיוחד כאשר סוּחב את זה בעבור עצמו לצנח נצחים וזוהי שמחה אמיתית כמאמר רשב"י הקדוש שבת לג: אוי לי אם לא ראינתי בכך אע"פ שכל גופו מלא פצעים וחתכים אבל שמח הוא בזה. וזה שנא' בפרשת כי תבוא תחת אשר לא עבדת את ד' אלוקיך 'בשמחה' ובטוב לבב. ובדאי דרך גדולה היא לזכות לדיעות התורה וד' יזכנו להגיע לכך.

איתא בויקרא רבא ה' כה' נכשל אדם בעביהו וגו' מה יעשה ויחיה אם היה רגיל לקראת דף אחד יקרא שני דפין או לשנות פרק אחת ישנה פעמיים או ללמוד פרק פעם אחד ילמד שני פרקים ע"כ, חזינן דיש לתכנן כדי להגיע לידיעת התורה ללמוד לפי תוכנית, ועוד איתא בויקרא רבה (י"ט) ר' חנין דציפורון פתר קרא בתלולית זו של עפר מי שטפש מהו אומר מי יכול לקצות את זו מי שפקח מהו אומר הרני קוצץ שתי משפלות היום ושתי משפלות למחר עד שאני קוצץ את כולה, כך מי שטפש אומר מי יכול ללמוד את כל התורה נזיקין שלשים פרקים כלים שלשים פרקים מי שפקח מהו אומר הרני שונה שני הלכות היום שני הלכות למחר עד שאני שונה את כל התורה כולה עי"ש המשך המדרש.

ומכל הני נראה דיש לתכנן תוכניות ע"מ להספיק בידיעת התורה, ומאיך מבואר בסנהדרין שמחשבה מועלת בדברי תורה וכתב רש"י ל"א מחשב שהאדם מחשב כך וכך אעשה כך וכך תעלה בידי מועלת להשביח הדבר ע"כ **שאינ מחשבתו מתקיימת** אפילו לדברי תורה כגון האומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות בגרסאות. וכן עיין בחזו"א אל תבלה נפשך ברעיונות ובחשבונות כי בזה יבולע עתותך וגו' לכן ידידי אל תעיין על העבר ואל תסדר עבודתך ליום מחר כי לא יאונה עצתך ותופר וגו' ולסדר פעולתו לאמר עדי יום ההוא אכלה ספר הזה היא אם כל הסיבות המונעות הלימוד, ויהא חביב עליך רגע אחת כשעות רבות וגו' עייש במתק לשונו וא"כ חזינן דלא נכון לתכנן כלל, ויש לבאר בזה. [ואיתא בחת"ס על הא מה שמצינו שדוד המלך אמר בכל יום לבית פלוני אני הולך לדירה פלונית אני הולך והיו רגלי מוליכות אותי לביהכ"ס ע"כ, ומקשה החת"ס לשם מה הוא צריך לומר כך כל יום ולבסוף לילך לביהכ"ס, וישב בזה דהנה כשאדם חושב לעשות דבר טוב מיד באים המקטרגים למונעו מכך ופרט דוד המלך שכתוב עליו כי טוב יום בחצריך מאלף וגו' ולכן היה מתחכם ואומר לבית פלוני אני הולך דע"י כך לא יפריעו לו ממעשיו ולבסוף רגליו הוליכוהו לבית המדרש ע"כ דבריו וחזינן בזה עצה כדי שיצליח לעשות שלא ימנעהו מכך.]

והנה בחת"ס איתא 'ושמרתם את המצוות' מצוה הבאה לידך אל תחמיצה והקשה החת"ס דהא שמירה זה מלשון ואביו שמר את הדבר א"כ זה הפוך מזריזות וחיפזון וישב דחזינן דזריזות מתחילה מזמן המצוה כגון וישכם אברהם בבוקר שלא עשה את זה קודם אור הבוקר דצריך לחכות ולהמתין ולצפות עד הגיע הזמן ואז לעשות מיד ובזריזות וזהו ושמרתם את המצוות והיינו מלשונו המתנה וצפיה עד בא הזמן ואז יעשה זאת מיד ובזריזות וזהו המשך הפסוק 'כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים' והיינו דכן דרכו של ה' בעיתה אחישנה דיצאו כל צבאות ה' בשעה אחת וזה נס גדול ומה צורך לזה מדוע שלא יצאו לאט לאט לפי דרכם אלא כך דרכו של הקב"ה רגע אחד קודם תצות לא היה שום הרגע לגאולה וישראל האמינו ואכלו פסח בחיפזון אבל לא נראה שום רמז ומופת ליציאתם וברגע אח"כ היה הכל שיצאו כולם וגורשו ממצרים והיינו בעיתה אחישנה וזהו ושמרתם את המצוות קודם זמנם ותמתינו ועם בא זמנו תהיו זריזים כמו במצה ע"כ, וחזינן דכן דרך הקב"ה כל דבר בעיתה וזהו הזריזות במצוות וא"כ לפי"ז יש לתכנן גם לידיעת התורה כל דבר בזמנו ובעיתו דבר יום ביאורו ולהמתין ולצפות עד בא הזמן של הפרק וההלכה של היום ולעשות זאת בזריזות, וא"כ לפי"ז יש לצפות גם ללמוד פרק וההספק של מחר ולצפות לזה וכל דבר לעשות בזמנו ובעתו ובזריזות, וחזינן דיש להקציב ולסדר לכל דבר זמנו שעתו ועתו.

ובחפץ חיים באהבת חסד ח"ב אין ועתה אלא תשובה והוא מבאר דכל אחד צריך לחשוב מה שהקב"ה רוצה ממנו עתה והוא מבאר דצריך לחשוב ג' דברים: א' דזהו היום היחיד דעל ידי זה יזדזר יותר. ב' יחשוב שיש לו רק דף אחד ועי"ז היצר לא יכביד עליו. ג. שהוא יחיד להקב"ה ועי"ז לא יזלזל בזה. ועי"ש שמאריך דזה מרומז בקריאת שמע 'והיו הדברים האלה' דף זה, אשר אנוכי מצוץ' רק אתה. היום' רק יום זה. וזהו הפירוש ועתה לשון תשובה שצריך לחשוב מה הקב"ה רוצה ממנו עתה וזה יעשה עי"ש שמאריך. וחזינן לפי"ז דצריך לחשוב רק רגע זה מהו רצון הקב"ה עתה וא"כ מה לו לתכנן תוכניות דהרי העיקר שעושה עתה את רצון הקב"ה וזהו בכל רגע ורגע.

ונראה ביאור הדברים דהנה גבי ספירת העומר איתא מצוה לממני יומי וממצוה לממני שבועי והיינו דיש בספירה ב' חלקים חלק אחד זהו התוכנית שצרכים לתכנן לעבור ולעשות את כל השלבים דבר יום ביאורו ועל ידי זה מגיעים למיוחל וזהו מצוה לממני שבועי ואמנם צורת הספירה היא ימים דע"י שכל רגע זהו תכלית בפני עצמו דזהו רצון ה' כשלעצמו בלא שום שייכות לעצם התוכנית וכמו שכתוב בחפץ חיים הנ"ל ועתה שהוא לשון תשובה שזהו רצון ה' עתה והיינו שבאופן כללי הלימוד והמעשים צרכים להיות על פי תוכנית כדי שתהיה מראה מקום לצורת לימודו ולהגיע לידיעת התורה ואמנם כל רגע בפני עצמו זהו קיום רצון ה' בלי קשר לקיום התוכנית [ע"פ יסודו של הרש"ר הירש זצ"ל].

מצינו בחז"ל ובספיה"ק שכתבו דברים חוצבי להבות על גודל חיוב ידיעת התורה, הנה במתני אבות (ב' ז') איי "קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא", וידוע דביאורו הוא כי כל השכר וההתענוג שיש לאדם בעוה"ב הוא רק מלימוד התורה שלמד כאן בעוה"ז, וכדאי בגמ' פסחים (ג.) "רב יוסף בריה דר' יהושע בן לוי חלש ואיתנגיד כי הדר אמר ליה אבוה מאי חזית אמר ליה וכו' ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", ופי' הר"ח שם (בפי' הא') וז"ל "יש מי שאומר, שגורס תלמודו על פה, כי הלך וגרסתו עמו", ומצינו שהאמוראים בקשו באופן מיוחד ממלאך המות שיניחם מלמות עד שיגמרו לחזור על תלמודם משום המימרא הנ"ל, כדאי במו"ק (כח.) ובכתובות (עז:).

ובקהלת רבה (פ"ט) איי "זבדי בן לוי הוה מתחמד למיחמי אפוי דר' יהושע בן לוי, איתחמי ליה בחלמיה, הראהו בני אדם פניהם זקופות ובני אדם פניהם נמוכות, אמר ליה ומהו כדון, אמר לו אלו שפניהם זקופות תלמודן בידן, אלו שפניהם נמוכות אין תלמודן בידן", ובגמ' סנהדרין צט. "רבי יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר רבי יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיוולדת וקוברת".

ובמדרש משלי (פ"י) איי "אמר רבי ישמעאל בוא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקדוש ברוך הוא לזון את כל העולם כולו בעמק יהושפט, וכיון שתלמיד חכם בא לפניו אומר לו כלום עסקת בתורה, אומר לו הן, אומר לו הקדוש ברוך הוא הואיל והודית אמור לפני מה שקרית ומה ששנית, **מכאן אמרו כל מה שקרא אדם יאה תפוס בידו שלא תשיגהו בושה וכלימה ליום הדין**". וכתב על זה הח"ח בס' שם עולם (בהשמטה בסוף ח"א) וז"ל "והנה ידוע מה שאמר הכתוב (קהלת י"ב ז') וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלוקים אשר נתנה, והיינו ששבה אל מקום כסא כבודו יתברך ושם היא צריכה ליתן דין וחשבון על מעשיה ועל מיעוטי ידיעה בתורה, וכמו שאמרו חז"ל על הפס' בקר אעריך לך ואצפה שיראה אדם לתפוס מה שלמד כדי שלא ישיגהו בושה וכלימה ליום הדין בשעה שיאמרו לו עמוד וערוך מקרא שקרית וערוך משנה ששנית, ואם יחשוב האדם ששם יראה להתבונן ולהשיג ידיעה בתורה, לאו לאו וכו' כי אם מה שהשיג בתורה בעודו בזה העולם הקטן זהו חלקו לנצח, ואיזה סדר משניות או איזה מסכת או איזה חלק מן אגדות וכיוצא אשר נתעצל ולא למדה לא ישיגנה לעולם עד אלף אלפי שנה, ואפילו אם ירצה ליתן כל חלק עולם הבא שלו ויניחוהו ללמוד שם עוד איזה משנה או איזה מסכת אשר לא למדה בזה העולם אין לו רשות לזה וכו', וכמה יתמרמר לב האדם לנצח על זה" עכ"ל, עוד כ' הח"ח במכתב (ס' מכתבי הח"ח מכתב ס"ג) וז"ל **"וידע האדם כי כל תכלית ביאתו בעוה"ז הוא רק בשביל ידיעת התורה"**.

עוד מצינו במסילת ישרים (פי"א) שכ' וז"ל "והכבוד האמיתי אינו אלא ידיעת התורה באמת", ויש להתבונן בזה דהנה יש בעולם הרבה מיני כבוד בין על גשמיים ובין על רוחניים, (כגון על יראת שמים ואהבת ה' או מידות טובות ועונה ושאר ענינים רבים), וחזינן דמכל הדברים לא מצא רבינו הרמח"ל ענין שנחשב לכבוד אמיתי אלא רק הכבוד שיש לאדם על ידיעת התורה באמת, ובאמת דכבר מצינו כע"ז בגמ' ברכות (דד.) "שלחו להתם סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם שלחו להו סיני קודם **שהכל צריכין למרי חטיא**", ומבו' דמי שידוע התורה הוא אדם נכבד שהכל צריכין לו, וזהו לכאור ענין הכבוד שהזכיר המס"י.

ובאגרות חזו"א (ח"א אג' י"ג) כ' וז"ל "ואמנם האיש הזוכה לידיעת התורה וכו' הוא הולך בין אנשים ונדמה לאדם הרואה לעינים כבן אדם, אבל באמת הוא מלאך הגר עם בני תמותה וחי חיי אצילות ומרומם על כל ברכה ותהילה", עוד כ' שם (ח"ג אג' קנ"א) וז"ל "ואם יזכה האדם להרגיש את **הרע והנמאס בהעדר ידיעת התורה** עד שימס לבבו בבכי לפני המקום, הנה ידע האדם כי כבר זכה הרבה ואשרי חלקו וכבר מובטח הוא שתפילתו נשמעת, אך על האדם להוסיף שקידה על שקידתו יום יום".

הרב יעקב הירשמן

בגמ' קדושין ל' א' עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה אמר רב יהודה אמר שמואל כגון זבולון בן דן [פרש"י תלמיד שהיה בימיהם] שלימדו אבי אביו מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות מיתבי למדו מקרא אין מלמדו משנה [פרש"י אין חובת בנו עליו אלא במקרא מכאן ואילך ילמד הוא לעצמו], ואמר רבא מקרא זו תורה [פרש"י ולא נביאים וכתובים]. כזבולון בן דן ולא זבולון בן דן כזבולון בן דן שלימדו אבי אביו ולא כזבולון בן דן דאילו התם מקרא משנה ותלמוד הלכות ואגדות ואילו הכא מקרא לבד. עכ"ל הגמ'. ועולה לפרש"י שנביאים וכתובים אין חייב ללמד לבנו. וכבר העירו דברמב"ם (הל' ת"ת פ"א ה"ז) "וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה" משמע דלא כרש"י. וכ"כ היש"ש (סי' נ"ו) והלכה כרבא שלימדו מקרא, שהוא תורה, ולא כפרש"י שהוא תורה, ולא נביאים וכתובים, חדא דאם כן לא ה"ל לפרש זו תורה, דסתם לשון מקרא כך הוא, ועוד לשון תורה כולל הכל, נביאים וכתובים, ועל כן נראה לפרש שרבא בא להוסיף ולחייבו ללמוד תורה, דהיינו תורה שבכתב. וכן יראה מדברי הטור שכתב וזה לשונו, ומאימתי מתחיל ללמוד לבנו, משיתחיל לדבר, מתחיל ללמדו תורה צוה לנו משה מורשה קהלות יעקב, ופסוק ראשון מפרשת שמע, ואחר כך מלמדו מעט מעט מהפסוקים. עד שיהא כבן ששה, או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמד תינוקות, היה מנהג בעיר ללמד לתינוקות בשכר, חייב ליתן לו שכר, וחייב ללמדו בשכר, עד שיקרא תורה שבכתב כולה, ואינו חייב ללמדו בשכר משנה ותלמוד, וכן נוטין דברי הרמב"ם עכ"ל היש"ש.

והב"ח (יו"ד סי' רמ"ה) מאריך דלא כרש"י, וז"ל: (ד"ה היה מנהג בעיר וכו') משמע דוקא משנה ותלמוד אינו חייב ללמדו בשכר אבל תורה שבכתב חייב אפילו נביאים וכתובים והיינו דכתב הרמב"ם (פ"א ה"ז) ורבינו עד שיקרא תורה שבכתב כולה דלא איצטרך לומר כולה דמהיכא יתתי לומר דאינו חייב בכלה אלא בא לומר דאף נביאים וכתובים חייב ללמד בשכר דהכל נקרא בשם מקרא ותורה שבכתב. וכ"כ רבינו בסימן רמ"ו אצל וחייב לשלש לימודו שליש בתורה וכו' פירוש תורה תורה שבכתב כמו תורה נביאים וכתובים וכ"כ הרמב"ם בפרק א' מהלכות ת"ת (ה"ב) ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן וכו'. ולפי זה הא דתניא פרק קמא דקידושין (דף ל.) למדו מקרא אין מלמדו משנה פירש רש"י אין חובת בנו עליו אלא במקרא מכאן ואילך למד הוא לעצמו ואמר רבא מקרא זו תורה לא אתא רבא אלא לפרש דלא תימא האי מקרא פירושו כמו ויבנו במקרא (נחמיה ח' ח') אלו פסקי טעמים כדאמרינן פרק קמא דמגילה (דף ג'). אלא כאן פירושו תורה שבכתב אבל ודאי חייב ללמדו תורה שבכתב כולה אפילו דנביאים וכתובים. ואין צריך לפרש זה דפשוט הוא ודלא כפירוש רש"י מקרא זו תורה ולא נביאים וכתובים כן נראה לי מדברי הרמב"ם ורבינו וכן משמע ממה שכתבו הר"ף (יב.) והרא"ש (סי' מג) בסתם הא דאמר רבא מקרא זו תורה ולא כתבו הא דפירש רש"י ולא נביאים וכתובים אלמא דכל תורה שבכתב חייב ללמד את בנו בשכר אפילו דחיקא ליה שעתא דאם אפשר לו חייב לאגמוריה אפילו משנה ותלמוד הלכות ואגדות כדכתב הרמ"ה בסמוך כל שכן נביאים וכתובים. ולפי זה שלא כדן נוהגין העולם שלא ללמד בניהם בשכר אף נביאים וכתובים ונהגו כך על פי פירוש רש"י ואין ספק דרש"י לא אמר אלא למאן דדחיקא ליה שעתא והעולם עכשיו לא נהגו ללמד אף למאן דאפשר. ותו דהלא רש"י הוא יחיד בדבר זה וכל הפוסקים פסקו בסתם שחייב אדם ללמד לבנו תורה שבכתב כולה בשכר דמשמע אף נביאים וכתובים כדפרישתי. הילכך כל ירא שמים יהא נזהר בזה ללמד לבנו בשכר גם נביאים וכתובים אפילו דחיקא ליה שעתא כל שכן היכא דאפשר ליה דפשיטא דחייב לדברי הכל. עכ"ל הב"ח. וכן הגר"א בביאורו לשו"ע סי' רמ"ה סק"ד מבאר דלא כרש"י. אולם יש לציין דעיינן הגהות מצפה איתן שמחזק דעת רש"י.

בחזו"א (סי' קמ"ח על הגמ' שם בקדושין) מבאר דלא סגי במקרא לבד, ע"ש שמוכיח כן מהגמ' בקדושין כ"ט ב' הוא ללמוד ובנו ללמוד כו' כי הא דרב יעקב בריה דרבא"י שדריה אבובו כו' ומבואר דחייב ללמדו שמעתתא דהא לא אמרו אלא אם היה בנו ממולח בנו קדמו אבל לא בן חבירו, ואם איתא דכיון דלמדו מקרא פקע חיובא דאב הוי כבן חבירו, וע"ש איך מבאר עני"ז.

הרב אביחי שרעבי

שמעתי להקשות בשם הגר"ח פיינשטיין שליט"א אהא דכ' הרמב"ם (פ"א מת"ת ה"י) עד אימתי חייב אדם בת"ת עד יום מותו, שנא' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכ"ז שלא יעסוק בתורה הוא שכת. אמאי הוצרך הר"מ ללימוד מיוחד לכך שצריך ללמוד כל ימי חייו, מ"ש מכל מצוות התורה, שחייב בהם עד יום מותו.

ויש שרצו ליישב, דנהג הר"מ (שם ה"ח) כ' דכ"א מישראל "חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה שנא' והיגית בו יומם ולילה" ובהו יצא יד"ח. [כיעו"ש בלח"מ שבי' דמקים בזה לא ימיש אף לרבנן דמנחות (צט, ב) דגבי לחם הפנים סברי תמיד, מ"מ נהי דבקביעות מקצת ביום ומקצת בלילה ל"ה תמידות לא ימיש מיהא הויא. ע"ש]. וא"כ מצד מצות ת"ת יצא כשלמד ביום ובלילה. ומ"מ עדיין חייב ללמוד בשביל מצוות ידיעת התורה שלא ישכח.

ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א השיב לי בזה"ל "ס"ד עד שידע כה"ת ואז אין חייב יותר לימוד" ע"כ. דהר"מ קאי כאן על עצם מצות ת"ת אלא על מצוות ידיעת התורה, ובהו ס"ד דסגי במה שידע בתחילה, וקמ"ל הר"מ דמקרא דופן יסורו מלבבך כל ימי חיך ילפי' דלעולם חייב בידיעת התורה. [ובפ"א השיב לי דאה"נ זהו המקור לחיוב ידיעת התורה].

« המושך מעמ' 5 »

ד. בגר"ז בקו"א פ"ג כותב דחייב הזכירה אינו על החלק של הפלפול והמשא ומתן אלא רק על המסקנות של ההלכות הפסוקות ושורש טעמיהם כדי שיוכל להורות על פיהם בשעת הצורך וכתב דכך היה דרכם של האמוראים לחזור רק על המסקנות של ההלכות הפסוקות וטעמיהם בקצרה ולכן אף שהיו להם פלפולים לרוב כדאשכחן בשבת דף ל"ג: דרשב"י היה משיב כ"ד פירוקי לא נזכרים דברים אלו בתלמוד דכיון שלא היו חוזרים ע"ז נשתכח רוב פלפולם של התנאים והאמוראים, אולם מוסיף הגר"ז דחייב זה הוא אף בדברים שאין נוגעים למעשה בזמן הזה כקדשים וטהרות וצריך לזכור אף בהם את מסקנות פרושי ההלכות ומשום דסבר דאיסור שכחה הוא משום חיוב ידיעת התורה וכיון דחייב ידיעת התורה הוא על כל התורה לכן אף האיסור שכחה הוא על כל התורה.

אך בראשונים נראה שכל האיסור שכחת התורה הוא רק בדברים הנוגעים למעשה דרבינו יונה בפי' לאבות כותב כל השוכח דבר ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו **כי יבא להורות** עפ"י זכרתו ויאמר כך אמר לי רבי ויאסור המותר ויתיר האיסור ונמצאת תקלה באה על ידו, וכך פי' הרע"ב שם, וכך כתב הרמב"ם בפ"א מת"ת ה"ב וז"ל אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבע"פ יקרא בעיתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח **דבר מדברי דיני תורה** עכ"ל, ומבואר בדבריו ג"כ דהאיסור שכחה הוא על דבר מדיני התורה היינו הנוגעים למעשה. וכ"כ הח"ח עה"ת בשם הגר"א (אבן שלמה ח"י"ז) שיותר טוב שילמד מעט ויחזור תמיד וידע כל דבר על בוריו ממה שילמד הרבה ואינו יודע הדין על בוריו.

ולפי"ז אין שייך בזמנינו איסור שכחת התורה דכיון שעיקר הענין הוא שידע כיצד לקיים הדין אין צריך ידיעה מיידית אלא אף ידיעה היכן לחפש הדבר או היכן לעיין הדין מספיקה דלימוד כזה הוא מביא לידי מעשה ומהני, ולדעת הגר"ז עובר בזה כיון שסובר שהוי חלק מידעת התורה ואם שוכח הדבר על בוריו חסר לו בזה ידיעת התורה.

« המושך מעמ' 4 »

והנה מלבד הטעם הנזכר שידעת התורה שבכתב מועילה ללימוד התורה שבע"פ (וכן מעידים גדולי דורנו וראשי הישיבות, שאלו שלמדו בדרך זו גדלו והצלחו וגם עשו פרי בלימוד התושבע"פ) ישנו טעם נוסף לדרך זו, והוא מדברי הגר"א ע"ד הגמ' בברכות (סג, א) דרש בר קפרא, לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, וכ' הגר"א בביאורי אגדות "...וכן בענין התורה, יבקש ללמוד קל - **שלא יהא יותר מיכלתו ויוקף בה**". וזהו ע"י הלימוד באופן זה שאינו מכביד על הבן, ועי"ז יש לו יותר הצלחה בלימוד, וכמו שהעידו האחרונים הנ"ל, וכן יש לו יותר שמחה וסיפוק בלימוד, מחמת שאי"ז יותר מיכולתו ומחמת שהוא יודע טוב את לימודו בתושב"כ ובתושבע"פ.

יש להוסיף, שסדר הלימוד הנהוג בימים ההם לא היה בהכוננת גדולי הדורות, **ואדרבה גדוה"ד ניסו לתקן את המצב**, וכמבואר בדברי המהר"ל ועוד אחרונים, ומה שלא עלתה בידם היה מחמת "אנשים חוטאים ומחטיאים" (כלשון מהר"ל בספר הדרשות) שמחמת שיקולים של כבוד וכדומה מנעו את האנשים מדרך זו, ולא מחמת התנגדות גדולים אחרים, וע"כ אין להביא ראיה מהנהגה זו שלא נתייסדה ע"י רבותנו.

בקושיית מורנו המרא דאתרא שליט"א (בגליון ק"צ) ברמב"ן פר' בהר (כ"ה, ז), דדין ביעור פירות שביעית הוא שצריך לבער לפירות מרשותו ולהפקירם לכל, אבל אין ענין ביעור פירות שביעית ענין של כילוי ואיבוד הפירות מן העולם, והביא הרמב"ן דוגמא לכך מהפסוק הנאמר בפרשת כי תבא לגבי ביעור מעשרות, 'ביערת הקודש מן הבית', ז"א דס"ל שכונת התורה בלשון ביעור הוא להוציא הדבר מן הבית דהיינו הוצאה מרשותו (ולא מן העולם) ואילו בחי' הרמב"ן יבמות ע"ג כ' הרמב"ן לגבי ביעור מעשרות "וחייבים בביעור פירוש לבערו מן העולם כגון ביעור חמץ".

הרב מנחם הבלין כתב דס"ל לרמב"ן בזה כרש"י ביבמות (עג. ד"ה וחיובין) דבכלל מצוות ביעור מע"ש (מלבד דין השריפה) נכלל גם המצוה להוציא מביתו ולהעלותו לירושלים ולאכול שם, וכנראה מלשון הפסוק "מן הבית", וכן מבואר להדיא ברש"י עה"ת שם, ובתרגום יעו"ש. וכ"כ רש"י בסוטה (לב) וז"ל בערתי הקודש מן הבית, הוא וידוי מעשר, שהוא מוציא כל מעשרותיו ומבערם מביתו, ואינו יכול עוד להשהותם וכו', ומעשר שני של שתי שנים שעברו מעלהו לירושלים עכשיו אם לא העלהו. והנה אף דמסתברא טובא דמצות הביעור במעשר שני הוא באכילתו בירושלים, ולא בעצם העלאתו לירושלים גרידא, ולא כמ"ש המנ"ח (תר"ז), דבעצם העלאתו לירושלים כבר קיים המצוה, ויכול לאוכלו מתי שירצה, ונדחק בזה בסוף דבריו מהלשון "ומתבערין בכל מקום", דמשמע דאף בירושלים איכא מצות ביעור יעו"ש. (ויעו"י בזה עוד בחזו"א דמאי פ"ב אות ח). מ"מ ודאי דאין מקרא יוצא מדי פשוטו, דלשון הביעור בתורה שם קאי על הוצאתו מהבית (דבלא זה אף לפסוק שום ביאור וכמ"ש רש"י והתרגום וכהנ"ל). (אמנם ישנו דין נוסף במע"ש, כשהגיע זמן הביעור, שאם לא יכול להעלותו לירושלים ולאכול שם, מחויב לבערו מן העולם, וזהו הסוגי' ביבמות שם הנ"ל, וכמ"ש רש"י ותוס' והריטב"א שם יעו"ש). ולפי"ז א"ש היטב דעת הרמב"ן, דבפי' עה"ת הוכיח הרמב"ן שהלשון "ביעור" אינו בדוקא לכלותו מן העולם ולשרפו, וכדמוכח לשון זה גם מידוי מע"ש, שכונת הכתוב שם לפנותו מרשותו ולהעלותו לירושלים לאוכלו וכמ"ש, והוא הדין בשביעית שמצוות הביעור בו, לפנותו מרשותו ולהפקירו, ובסוגי' ביבמות מיייר על הדין הנוסף בביעור מע"ש, שאם לא יכול לאכול בירושלים, דחייב לבערו מהעולם ולשרפו כמו חמץ, דעל קאי הדין הסוגי' שם וכנ"ל. (ולפי"ז אין כונת הרמב"ן להכריח דהלשון ביעור מתפרש בדוקא שלא בכליון הדבר, דהא לשון ביעור מתפרש גם על שריפת המע"ש (וכמו שיתבאר לקמן) וכל כונת הרמב"ן בפרשת בהר רק לומר, שהלשון ביעור שכתבו חז"ל בשביעית, אינו סותר להוצאה מרשותו, וכדחזינן כן לענין ביעור מע"ש. איברא דאכתי צ"ע קצת, דכיון דהלשון ביעור הנאמר בפסוק במע"ש מיייר בפנינו המע"ש מרשותו והעלאתו לירושלים לאוכלו כדינו, מנ"ל לחז"ל מקור מהתורה גם למצוות ביעור מע"ש בשריפה וכליה. ונראה דלמדו כן חז"ל, מדאפקיה רחמנא בלשון ביעור, ומצינו בלשון הפסוק שביעור הוא שריפה, וכדכתיב "לא ביערת ממנו בטמא" (וכן כתיב "לא תבערו אש") דקאי הביעור שם על שריפה, ומ"מ בינו חז"ל דלשון התורה בביעור מע"ש מתפרש גם בהוצאתו מרשותו להעלותו לירושלים (ואכילתו שם) משום שכן נראה מפשוטו של לשון הפסוק שם וכמ"ש.

הרב מנחם גרפל כ' ליישב שאין ספק שמשמעות הכתוב ביערתי הקדש מן הבית הוא הוצאת הקדש מהבית ולא ביעורו מהעולם, דלא יתכן לומר על ביעור מן העולם "מן הבית", וכן לפי הדרש שדרשו שם במס' מעשר שני "מן הבית זו חלה" ע"כ ר"ל הוצאתו מן הבית, דאין חיוב לבער החלה מן העולם אלא ליתנו לכהן כתרומה, אלא שבמע"ש ביאור חז"ל שאין כוונת הכתוב על ההוצאה מן הבית גרידא דבהפקרתו לא הועיל כלום כ"ז שלא קיים מצוותו לאכלו בקדושה בירושלים או לבערו מן העולם כשא"א להביאו לירושלים עד סוף זמן ביעורו. ומ"מ אין משמעות הכתוב יוצא מידי פשוטו דהביעור הנזכר בקרא הוא הוצאתו מן הבית, רק שנכלל בזה ג"כ חיוב ביעור מן העולם ע"ד הדרש. ולכך א"ש דברי הרמב"ן בפרשה, וביבמות שם לא נכנס הרמב"ן לביאור לשון הפסוק אלא לבאר הדין שמה ששינוי דמע"ש וביכורים חייבין בביעור משא"כ בתרומה היינו ע"כ ביעור מן העולם כדמוכח בהדיא במשנה במעשר שני שם. (ואמנם מדברי המשנה ראשונה שצייין הרב משמע דלא כהנ"ל, אבל הדברים הנ"ל מוכרחים).

הרב י.מ. אלטמן כתב דז"ל, דהמילה "ביעור" פיי "כילוי" ו"הסרה", כמובא בשרשים של הרד"ק בשורש בער, והיא כילוי הוא לגמרי, והסרה הוא מקומי, אבל למעשה שניהם שורש אחד שמכלה מכאן, ודוגמא לדבר בתהילים, (צבז), "איש בער לא ידע". וב"עזר הוא משורש בער, ושם אין הכוונה ששכלו בכילוי, דהרי יש לו שכל, ואם ירצה להיות חכם, יש לו הבחירה, אלא שהוא הסיר את שכלו. ואשר על כל המילה עצמה סובלת את ב' המשמעויות, אלא שהוא לפי הענין, דכשנאמרת מילה זאת לבד, היא כפשוטה שנוטה לכילוי לגמרי, ולכן בביעור חמץ הוא כן, ומזה מביא דוגמא שרואים משמעות דבר זה, אבל כשנאמר בתוספת, וכמ"ש בפס' בערתי הקודש מן הבית, שם הוא לא משמעות של כילוי לגמרי בלבד,

דהרי נוספו המילים מן הבית ולמשמעות כילוי הוא מיותר, אלא דבא לב' המשמעויות, גם על חלק שהוא מסיר משם, ולא דווקא כילוי לגמרי, וזה תלוי בפרטי הדינים דשם, ועכ"פ הרמב"ן מביא דוגמא מביעור חמץ דשם הוא משמעות לכילוי לגמרי.

הרב מרדכי דב אינדיג תירץ שהרמב"ן ביבמות מדבר על הגמי' שבמעשר וביכורים חייבין בביעור ורש"י שם מבאר דאיירי באם לא עשה מה שצריך הרי שעליו לבער, ואז לדעת הרמב"ן הכוונה לשרוף. אבל בפסוק בערתי הקודש מדובר על אדם שעושה את מה שצריך ושם ודאי גם לרמב"ן הכוונה הפקר ולא שריפה. ומה שמביא הרמב"ן פר' בהר את הפסוק בערתי הקודש, אינו לומר ששני הדינים שוים, וכמו שבשביעית רק צריך להפקיר אחרי הזמן כך גם במעשרות, אלא רק נקט להוכיח זאת שביעור אינו בהכרח שריפה. אבל למעשה בשביעית זה הפקר גם אחרי הזמן ובמעשרות צריך שריפה עכ"פ לדעת הרמב"ן. וממילא מעיקרא אין כאן סתירה.

והשיב על הדברים המרא דאתרא שליט"א כדלהלן:

מש"כ הרב מנחם הבלין שליט"א דשני דינים נאמרו בביעור מע"ש, א. להוציא מביתו ולהעלותו לירושלים ולאכול שם. ב. כשהגיע זמן הביעור ואינו יכול להעלותו לירושלים ולאכול, אז חייב לבערו מן העולם כמש"כ רש"י ביבמות שם. אין הכרח דהחיוב להעלותו המע"ש לירושלים ולאכול שם הוא דין נוסף, דממ"נ, או שהחיוב להעלותו לירושלים ולאכול אינו קשור לדין ביעור כלל אלא דזהו מצות מע"ש בכל השנים, ואם נימא שיש באותו זמן דין נוסף להעלות לירושלים מדין ביעור, מהיכי תיתי שהוא שונה מהדין השני דמתבערין בכל מקום, שהרי כמו שאכילת מע"ש היא הוצאה מרשותו היא ג"כ הוצאה מן העולם, (ויעו"י בבעה"מ פסחים ג' והגם שהרמב"ן שם פליג עליו אולם אין טעמו שם נוגע לעניינו).

מש"כ הרב מנחם גרפל שליט"א דמשמעות הפסוק 'ביערת הקודש מן הבית' היינו מרשותו, ומש"כ הרמב"ן ביבמות הוא לא מצד לשון הפסוק אלא הוא מדבר על עצם הדין שלמדו חז"ל מפסוק זה בדרך דרש, מ"מ אינו מובן מה ענין להרמב"ן להביא הפסוק ד'ביערת הקודש מן הבית' להוכיח הדין דביעור שביעית, הלא מעצם הדין ביעור מע"ש אין להוכיח כלום שהרי הדין הוא להיפך דבמע"ש הלא כן נאמר דין ביעור מן העולם, ואם כונתו להוכיח מלשון הכתוב "ביערת", למה הוצרך לזה, הלא לגבי שביעית לא כתוב בתורה כלל לשון ביעור ואינו אלא לשון חז"ל, ועוד דאיך שלא יהי' הלא מוכרחים לומר שהגם שהכתוב אומר 'ביערתו וגו' מן הבית' מ"מ אין לשון זה סותר את הדין ביעור שנאמר במע"ש להוציא מן העולם ומה הועיל הרמב"ן להביאו פסוק זה. ובזה נדחית ג"כ טענתו של הרב י.מ. אלטמן שליט"א ודו"ק.

מש"כ הרב מרדכי דב אינדיג שליט"א דהרמב"ן ביבמות מיייר בא' שלא עשה כדן ולא העלה מע"ש שלו לירושלים שאז עליו לבער המע"ש מן העולם, אבל הפסוק ד'בערת הקודש מן הבית' מיייר כשעשה כדן והוציא המע"ש מרשותו קודם סוף זמן הביעור, נמצא לדבריו שאם הוציא מרשותו מע"ש וביכורים קודם סוף זמן הביעור י"ח אפי' שלא העלה לירושלים וגם לא ביערם מן העולם וזהו חידוש לדינא וצריך לזה מקור.

ונראה דשא דמות ענין זה למש"נ באחרונים בדעת הרמב"ן לגבי ביעור חמץ, (יעו"י בשא"ג סי' פ"ג, ובנוב"י יו"ד סי' ע"ז ובשו"ת אחיעזר ח"ג סי' ה'), דקודם זמנו שפיר מקיים מצות תשבתו גם ע"י מה שמוציא החמץ מרשותו אבל לאחר שכבר חלה עליו מצות תשבתו שוב לא מהני אלא אם מבערו מן העולם, וי"ל דה"ה לגבי מע"ש, דקודם שהגיע זמן הביעור אם הוציא מרשותו המע"ש והביכורים יכול להתוודות ולומר 'ביערת הקודש מן הבית', אולם לאחר שהגיע זמן הביעור אינו יוצא ידי חובתו א"כ ביעור מן העולם וכ"ז בכלל מש"כ הרמב"ן לדמות ביעור מע"ש לביעור חמץ, ונראה דזמן הביעור דמע"ש הוא מעיו"ט ראשון עד יו"ט אחרון ובאותו פרק אם העלה המע"ש לירושלים ואכלו שם קיים מצות ביעור, משא"כ אם העלה מע"ש קודם עיו"ט ראשון דאז אין בזה משום לתא דביעור אלא קיים חובת מע"ש לחוד.

ונראה דב' הדינים נלמדים משתי הפרשיות שנאמרו לגבי מע"ש, דבפ' ראה נאמר 'מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר' וגו', ופרש"י "ובא ולמד שאם השהה מעשרותיו של שנה ראשונה ושניה לשמיטה שביעורם מן הבית בשלישית", וביעור זה היינו להעלותם לירושלים או להוציאם מרשותו, וקיי"ל לחז"ל שמקצה ג' שנים היינו עיו"ט ראשון, ונאמרה פרשה נוספת בפ' כי תבוא 'כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית' וגו', ופרש"י "כשתגמור להפריש מעשרות של שנה השלישית קבע זמן הביעור והיודיו בערב הפסח של שנה הרביעית שנא' מקצה שלש שנים תוציא וגו' וכו' וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית" כונתו לדין ביעור שחל בעיו"ט ראשון ועניינו או לאכול את הפירות כדינם או לבערם מן העולם, וקיי"ל לחז"ל שהזמן דכי תכלה מסתיים ביו"ט אחרון של פסח.

קושיא

איתא בספרי (פר' ראה פסקא קמ) בפס' חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים. רבי שמעון אומר פסח וחג שאין עונת מלאכה עשה זה שבעה וזה שמונה. **עצרת שהיא עונת מלאכה אינה אלא יום אחד** בלבד, מלמד שחך [שחס] הכתוב על ישראל. (ופי הנצי"ב דהיינו שהתורה חסה על ממון ישראל).

ויש להקשות מהא דאיתא בברכות (לה ע"ב) אמר להו רבא לרבנן במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא, והכא חזינן בספרי דאדרבה בניסן ותשרי אינה עונת מלאכה אלא רק בזמן העצרת.

ועוד יש להעיר דרשב"י גופיה קאמר (בברכות שם) אפשר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וכו' תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים. והיאך קאמר ר"ש בספרי דהתורה קבעה יום עצרת לפי המלאכה, דנמצא שהוא לפי הזמן שאין עושים רצונו של מקום, דהרי בזמן שעושים רצונו של מקום, אין ביטול מלאכה גם אם עצרת היה שבעה ימים.

הרב מרדכי משולם כהן

נושאי הגליונות הבאים

נשא - עניית אמן
בהעלתך - שירת הלויים
שלח - ציצית
קרח - מעלין בקדש (יזג),
חוקת - באר מרים

ד"ת [עד 700 מילים] יתקבלו בצירוף שם מלא וטל' בדוא"ל: gal200@neto.bezeqint.net או בתיבות "עומקא דפרשה": בכניסה לאוצה"ס "בית יוסף" רח' שד"ח. בג. הדרומית - ביהכ"נ משובב נתיבות, נתיב"מ 90. אין המערכת אחראית להחזיר כתבים או דיסקים. ד"ת בדפים **בכת"י ברור** מתקבלים עד יום א' בלבד. בדיסק ובמייל יש להעביר עד יום ג' בלילה.

ההנצחות
ופרסום בגליון:
052-7678393

לקבלת הגליון בדוא"ל בקביעות,
בכל ערש"ק
יש לשלוח בקשה לכתובת:
 gal200@neto.bezeqint.net

הודעה
כל מי שמסר
כתב יד ודבריו
התפרסמו,
מתבקש להשתתף
בהוצאות ההקלדה

לעילוי נשמת
הרב אריה יהודה
בן הרב שמואל יצחק
מאיר
נלב"ע ה' כסלו תשע"ב

לרפואת
יוסף בן מלכה

ושונתם לבניך אלו התלמידים

ותלמידים זה אותה דרגה, כעת רואה אני שזה לא כך, אצל התלמידים לא קרה אף פעם שהקאתי דם מרב צער ועגמ"ג, ואצל הבן כן הקאתי דם. סימן שאצלי זה לא אותו דבר.

סיפר לי אחד המשגיחים, שלפני כל הכרעה גורלית על אחד התלמידים, הוא יושב עם עצמו וחושב היטב, לו זה היה בן שלו עצמו, היאך היה נוהג עמו ובאיזה רחמים וסבלנות היה מתנהג.

ובספר "וזאת ליהודה" על הגאון הצדיק רבי יהודה צדקה זצ"ל מובא מעשה, שהמשגיח של השיבה ראה לנכון להרחיק איזה בחור מהשיבה, וניסה קודם לכן את כל הדרכים והאפשרויות שעמדו לרשותו. כאשר נכנס לקודש פינמה לקבל רשות מהגר"י צדקה לזרוק את הבחור, שאלו הרב צדקה, האם כבר ניסה את הדרך של תפילה מעומקא דליבא על הבחור? ענה המשגיח, ודאי שכן. שאלו שוב הרב צדקה, האם גם צמת עליו שיחזור למוטב? וכאן נשאר המשגיח ללא מענה. הגר"י צדקה לא נתן לו רשות לזרוק את הבחור, והמשגיח צם עליו והבחור נשאר בישיבה ושינה דרכו לטובה.

מוגש ע"י:
ארגון "משובב נתיבות"
מרכז להצלה רוחנית

"המלמד בן חבירו תורה כאילו ילדו" (רש"י במדבר ג, א). סיפר הגאון הגדול ר' צבי מרקוביץ זצ"ל, שבחתונת גיוס הגאון ר' פרץ יגל זצ"ל שהתקיימה בסלונים, מקום רבנותו של אביו הגאון הגדול רבי שבתי יגל זצ"ל, באחד מימי השבע בברכות" הגיע המשגיח הגדול הגאון הצדיק רבי ירוחם זצ"ל, והגר"ש יגל ברך את ר' ירוחם שיהיה לו נחת מה"ילדו" כמו מה"כאילו ילדו". ענה לו על זה הגה"צ ר' ירוחם, אצלי הכל אותו דבר, בנים, תלמידים, אותו דבר.

הגאון הגדול רבי מרדכי מן זצ"ל סיפר סיפור דומה [יתכן שזה אותו מעשה בשינוי פרטים], שכאשר הגה"צ ר' ירוחם חיתן את אחד מבניו החתונה התקיימה בוילנא והגר"ש יגל הגיע לחתונה וברך את ר' ירוחם, מזל טוב על ה"ילדו" ומזל טוב על ה"כאילו ילדו". וענה לו על זה ר' ירוחם, אצלי התלמידים קודם לבנים.

כך או כך, ההמשך הוא שפעם הגר"צ מרקוביץ זצ"ל סיפר להגר"ד פוברסקי זצ"ל את הסיפור הנ"ל, ומרן הגר"ד אמר לו, זה החלק הראשון של הסיפור. בוא ואספר לך את ההמשך. לר' ירוחם היה בן שבתקופה מסוימת היסב לו צער ועגמת נפש רבה, עד כדי כך שר' ירוחם התחיל להקיא דם. וכשראה ר' ירוחם את הדם, נבהל ונחרד. אבל לא מהדם! הוא אמר: אוי! חייתי בטעות! אוי, חייתי בטעות! כל הזמן חשבתי שאצלי בנים

ברגע האחרון!! לפני שיהיה מאוחר

ארגון משובב נתיבות
 מרכז להצלה רוחנית

052-7170412 057-3102045/8/9 052-7170396

לקביעת חברותא

9141217
 24 שעות ביממה

דרושים לחברותא:

נושא	מקום	שעה	טלפון
גמרא	מרכז ק"ס/ברכפלד		052-7111349
פתוח	ברכפלד	10-12:30	057-3114475
דף יומי גפ"ת	היכל יצחק		054-7836000
גמרא או הלכה	נאות הפסגה	או אחה"צ	9741987
ב"ק או קנין הלכה ה' שבת	גבעה דרומית		052-7159950
מועד - מסכת קצרה	משובב נתיבות / קצוה"ח וכדומה	חצי שעה לפני שחרית	8574975
מסכת ברכות עמוד ליום	קרלין		052-7670381
פתוח	בית תפילה/גבעה דרומית		052-7628697
עריכת ספר מוסר בשותפות	עדיף קרלין		052-7670381
מפעל הש"ס 20 דף	נאות שמחה		052-7683616
פתוח	קמ"ח	5-6:30	052-7168565
פתוח	מרכז קרית ספר		052-7644586
הלכות סת"ם	כולל בית ישראל, הלל ושמאי	מ 6:00	054-8447661
משניות בעיון - הכנה לשיעור	פינת ריה"י אהל מנחם/זכור לאברהם	שעה	052-7617912
דף היומי	היכל יצחק	9-10:30	054-8477779
מפעל הש"ס 20 דף	ברכפלד		052-7683616
י"ד מסימן ק"צ	ברכפלד	7:30-9:30	9790958
הלכה	בטלפון	חצי שעה בין 9-10	054-8467088
טושו"ע הלכות סוכה	גבעה דרומית	שעה ורבע בין 9-10:30	9102757
בבא קמא פרק הגזול עצים	איזור בית אבא		057-3105562
פתוח	שעה מ 9		050-4114596
עדיף הלכה	בטלפון	חצי שעה	050-4190258
משניות נשמה, ארבע ליום	ברכפלד	9-10:30	8581524
זבחים			050-4116775

לתשומת לב: כל בקשה לחברותא מתפרסמת לתקופה מוגבלת, לאחר מכן, במידת הצורך יש לעדכן מחדש.

סיון תשע"ב

ובאו כולם בברית יחד עליונים ששן

כבכל שנה אנו שמחים להודיע לציבור לומדי התורה על

"לילה שכולו תורה" בליל חג השבועות

בביהכ"נ "זכרון דוד" רח' שד"ח 13
במהלך הלילה ימסרו שיעורים מפי טובי הרבנים שליט"א

סדר הלילה

מורנו הגאון רבי מאיר קסלר שליט"א מרא דאתרא	12:00
הגאון רבי שמואל חיים דומב שליט"א רב קהילת חניכי הישיבות הגבעה הדרומית	12:40
הגאון רבי חיים שחטר שליט"א רב ביהמ"ד זכרון דוד	1:20
הגאון רבי אליעזר דינר שליט"א רב ביהמ"ד בית יצחק	1:50
הגאון רבי יעקב יעקובזון שליט"א ר"מ ישיבת דברי אמת	2:30
הגאון רבי דניאל גולדשמידט שליט"א רב קהילת אשכנז	3:10
הגאון רבי שלמה מילר שליט"א ר"מ ישיבת כנסת יצחק	3:50

ציבור בני התורה מוזמן ליטול חלק בלילה זה לכבודה של תורה
קובעי עיתים